

NAGY SZABÓ FERENC MEMORIALÉJÁBÓL

Mihály vajda és Básta históriája

1599 esztendőben Báthori Sigmond vévén eszébe, hogy több léssen nyolcznál, ha a törökkel meg nem békéllik, tehát gondolkodék magában ilyenképpen: hogy ő maga menjen el az országból, és a bátyját Báthori Andrást — ki cardinalis vala — hagyja az erdélyi fejedelemségbe, a végre pedig, hogy a törökkel megbékéljék és a régi állapotba állassa, a kiből Sigmond az országot kivötte, valahogy így az ország megmaradjon a török szárnya alatt. Medgyesen ezért pünköst tájban gyűlést hirdete Sigmond, és az ország előtt e dolgot megjelentvén a fejedelem, tetszék ez a dolog mind az egész országnak, és Báthori Andrást acceptálák és inaugurálák is ugyan ottan.

Sigmond pedig elbucsuzván az országtól, Lengyelországba méne. Ezt az egyezést megértvén Rudolphus secundus, igen báná, látván, hogy Erdély tölle el akar szakadni; melynek ellene is álla, mert legottan Mihály vajdának ira és parancsola: hogy hamarsággal készüljön, és Báthori Andrást az országból verje ki, hogy az ország a törökkel ne egyezzen meg. Melyet értvén Mihály vajda, igen hamarsággal szép hadakat készítte, és igen titkon a székelyeknek is levelet küldé, azoknak kiket az urak 1596-k esztendőben nagy vérontással jobbágyság alá hajtottak vala. Es azoknak — de a többinek is — az ő szabadságokat megígéré hogy megadja. A székelyek látván a vajda levelét, legottan készülni kezdének. Mely ellen a székely urak nem állhatának, mert a cardinalis sietve hívja vala őket a hadba; mert a dolgot igen későn vette vala eszébe a cardinalis Báthori András. Gyűlést is tött vala ugyan, de késő lőn, mert félben hagyták azt, mert hallák hogy [Mihály vajda] már benn van az országban minden hadával. És így hamarsággal táborba szállának Szebenhez. Mihály vajda is megtartózván, a székelyeket és egyéb hadait is várván-várja vala, de a székelység későn indult vala el. Végtére a két had egybe érkezék — Kornis Gáspár volt

a generális. A vajda rendelt volt ilyen dolgot magában: mivel hogy néki szép lengyel és rácz hadai voltak, hogy ezek semmit egyebet ne miveljenek, hanem valahun a cardinalis zászlóját és magát lenni esmérík, egyenesen arra menjenek és azt a csoport hadat vágják le, és magát is fogják el. A lengyelek vakmerőképpen reárohanván a cardinalis seregére, megfutamtaták mind a hadát, mind pedig magát; és ő egynéhány urakkal elszaladott ugyan, és Csík felé fogott és futott. Imitt pedig a derék hadnak a vajda dolgot adott, de a vajdát az ország hada elsőben megtolta, és ugyan megfutamtotta, és az ágyuit is elnyerték.

De láss szép dolgot. Mert hát a székelység a futó vajdát előll találta, és megtérvén velek, ujólag harcot adott az országnak, s meg is verte őket ott, de estvig tartott a harcz. Estvére a táborba leszállván, ott töltötték el az éjszakát, de félelemmel; mindazonáltal reájok jött az ellenség, s ugyancsak reggelig helyt állottak emberül.

Reggelre kelvén, noha eleget kiáltották, hogy senki el ne menjen, mert ujabban meg kell víni a vajdával; de aval senki sem gondolt, hanem elfuta a tábor — ki hova láta szemével.

Báthori András pedig az urakkal a mint az üző lengyelek előtt elszaladhata, Csíkba méne, de nem sokad magával, hanem mintegy másfél század magával — de azok mind fő emberek valának. Mikor jutott volna a havasra, éjjelre megszállottanak. És mikor immár, a mi volt, öttek volna, imé! nagy hirtelenséggel némely gonosz székelyek megüték őket, és mind fejedelmestől fejeket szedék, és a Báthori fejét elvivék magokkal a székelemek házakhoz.

Ezen közben a vajda Eejérvárban a székbe ült, és az ország népét birni kezdé. És mikoron a székelyek a cardinalis fejét oda vitték volna a vajdának; haraguvék rajta a vajda, hogy elevenen nem vitték oda néki; mindazonáltal őket megajándékozá és gratiát ada nékiek, és ottan őket elküldé hogy a testét is oda vinnék. A székelyek a testet is oda vivék, és megmosogatván szépen, oda varrák a fejét a derekához; és felöltöztetvén cardinalis ruhába és süvegbe, a papok és Mihály vajda is jelen lévén sok fő rendekkel, eltemeték a nyavalyás papot a fejérvári templomba. Ilyen szerencsétlenül járt a jámbor cardinalis.

A harcz die 28-a octobris lön 1599-k esztendőben.

De e tájatt, hogy Mihály vajda Erdélyre és a cardinalisra készüle, alsó Magyarországbán Bocskai István is nagy hajdu és magyar haddal megindulván, bėjött Erdélybe, ágyukat és egyéb lövő-szerszámokat is hozván magával. Nem tudom,

hogy ha a német császár akaratjából volt é, vagy nem? de úgy látom, hogy ha a Mihály vajdánál elébb érte volna a cardinalist, ő is belé kapott volna a fejedelemségbe. De már a vajda a székbe is ült vala. Így azért Kolosvártól megtére Bocskai István az ő angyalival. Mert azok a hajduk úgy nevezték vala magokat, hogy ők angyalok, oly jámborok. Így azért nagy kóborlással visszatérének Magyarországba azok a Bocskai angyali. Akkor én Kolosváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam.

Immár úgy hiszem hogy eléggé vehedd eszedbe: mit nyertek a székely nemes emberek véllé, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Sigmondal Havasföldébe a törökre szabadságért elmentek vala, és onnat haza jövéen jó szerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbagya tevék. A pogány is azt nem mivelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna.

Ugy vagyon, hogy a székelység a Mihály vajda népétől semmi bút nem látott, mert a vajdának kedvében voltak. De az egész országot égtelen elpusztitá az oláh és rác az esztendőben — úgy hogy siralmas megmondani vagy irni — de a hol hozzá fért a bosszúval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dulának fel — a székely urakét, kiket ők megtudták, hogy az ő atyokfiának halálában részek volt. De ez a dolog azért nékiek a jövendő esztendőben siralmokra fog fordulni duplával, melyet majd megérthetsz.

Mihály vajdának a cancelláriussa a gyulai [gyulafehérvári] püspök vala: Náprádi Demeter.

Ezen közben a német császár megértvén, hogy Mihály vajda triumphált volna a cardinalison, s ismét székibe ülven birná Erdélyországot, és nem kegyesen hanem mostohán: jámbor követét a vajdához küldé ilyen követséggel: «hogy köszöni mint jó hívének, hogy Erdélyt nem hagyta tölle elidegenedni, hanem keze alá hajtotta; de immár azt parancsolja néki, hogy menjen országába, és a mint eddig, ezután is oltalmazza a török ellen, megtartván hozzája az igaz hűséget, mely hűségért császári kegyelmességét ígéré és ajánlá mindenben; Erdélyre pedig gondot akar ezután viselni a császár.» Mely követséget hallván a vajda, nagy haragját veti a követekre, és monda: «Bá zo nu oj dá» az az: nem adom, mert én vettem meg Erdélyt s birni is akarom, senkinek nem adom.» Evel a német követ elment császárhoz a követséggel.

1600-n Kovács Pál volt a bíró [Marosvásárhelyt].

1600 esztendőben tavaszfélt Mihály vajda igen nagy haddal

Molduvára méne, és a lengyel ellen oltalmazá az országot; vajdát vivén oda, azt nem tudom kit vitt volt.

Ezen közben haza érkező a német követ, és a követséget értvén császár, nem foga néki tetszeni a dolog. Hivatja ezért egy fő kapitányát Básta Györgyöt, szép hadat adván melléje. Es elindítja Erdély felé ilyen instructioval: «hogy lássa az országot miben találja, és a vajda állapotját is szemlélje meg, és a mire az alkalmatosság tanítja, tartsa ahhoz magát ott, tudósítván császárt mindenekről, miben légyen a dolog.»

Míg Básta György alá jődögele Austriából a német haddal lassan, lassan, addig itt némely urak, úgy mint nagy Csáki István, Borbély György s többen is tehát a vajdára támadának és Makó Györgyöt, ki Mihály vajda kapitánya vala — a magyar katonák voltak kapitánysága alatt — mondom, hogy az urak elhitegették nagy ígéretekkel Makó Györgyöt az ő hadával együtt a vajda mellől. Elirogatának a városokra és székelysége is: «hogy a ki jószágának s fejének megmaradását szereti, tehát az ország mellé Tordához menjen.»

Ezenközben eljőve az hira a Básta jövésének, hogy nem messze volna Kolosváron tul. És nagy Csáki az urakkal eleibe méné, és mikor véle szembe löttek volna és köszöntötték volna: megmondák az ország állapotját miben légyen Mihály vajda miá, és hogy a magyarságot és nemességet az volna szándéka hogy deleálja [tönkretegye], és ráczot és oláhot akarna helyette az országba szállítani. Melyet mikor Básta hallott volna, azt tetteté, mintha Mihály vajda mellé jött volna, holott a császár más instructioval bocsátotta volt el őtet. Mindazonáltal vonittósan szollott az uraknak, gondolván, hogy a Mihály vajda Erdélyben való birodalma császárnak sem fogna tetszeni. Élni akarván azért Básta is az alkalmatossággal, enged az uraknak jó mód alatt, mely ez volt: «hogy az urak az ország képiben hitlevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állnak és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásáig.» Ez volt a conditionak fővebb tenora. Erről azért az urak levelet adtak Básta Györgynek, és legottan az ország mellé állott, és a táborba jött Tordához. Ezen az ország népe igen nagyon örüle és szivet vön. Ugyan is bizony, ha a vajda mellé állott volna, oda lett volna dolgunk, és csak elvesztünk volna egész nemzetestől.

Nem sokára a vajda e dolgot megértvén, megbusula és hamar a székelyek után levelet küldé, és Petráskó után is a fia után, és Bába Novák után Havasalföldibe. Az alatt minden

hadát egybegyűjtván, megindula. Az ország hada is nem késék, hanem Tordától megindula Enyed felé. Ez alatt pedig a vajda is elébb szálla Enyedhez.

Innet a városból is az apám szép száz lovassal elment vala az ország mellé. Melyet Csáki István és Borbély György látván, az ország képiben igen becsülettel megköszönték, és jó kedvel látták az apámat Nagy Szabó Jánost és az hadát. Ugyan a város [Marosvásárhely] igen szép két száz gyalogot is küldött vala az ország mellé, kiknek hadnagyok Nagy Tamás volt. De az alatt meg lett az ütközet, oda nem érkeztek volt ugyan, de mint jártanak, ide alább megirom. De térjünk a dologra.

Mihály vajda látván az ország hadát, nem mene vakmerőképpen neki, hanem Miriszlón túl, ott egy szoros helyre sánczot vete, és az ágyukkal onnan lövöldöze ki egy ideig. De Básta mint jó látott hallott és bölcs hadakozó ember, tanácsot tarta és ő sem mene rája; mert a kopjás hadnak nem jó a szoros hely, vala pedig az országnak szép kopjás hada. Azért Básta mind lovast, mind gyalogot és a szekereket is hátrálni rendelé, tudván azt, hogy utánna rohan a vajda, azt alitván, hogy futna. De Básta meghagyta vala a kapitányoknak: hogy mihelyt a vajda kijő, tehát azon rendelt állapottal arczal megforduljanak a vajda hada felé, a szekereket a hátok megett hagyván. Így azért megfordula az egész had ily ok alatt. Ezt látván a vajda, nagy örömmel kiáltatni kezdé minden hadának nagy kiáltással: «Futnak az ebek, a magyarok; hozzá vitézek, miénk a nyereség!» De mikor osztán látta volna, hogy minden seregek arczal fordultak feléje, mond esmét: «Mit csinálnak s mit akarnak az ebek?» melyre mond egy valaki: «Ezek — meglátod — megvínak velünk»

Megtartozék akkor a vajda minden hadával, és kezdé a hadait rendelni a mint lehet. De az ország hada azt nem várja, hanem «Jézust» kiáltván, reája mennek egyszersmind, és a Marosnak szorítja a kopjás a lengyelt s kozákat, a német esmét a derekán általment, a több hadak is a gyalog székelyt a hegynek szorítják: és így megfutamék a vajda Fejérvár felé. És midőn Fejérvár mellett futna, Kornis Farkast — kit fogva tartott ott sok ideig — kihozatja, és ott az Ompolyparton fejét véteti, és elmenyen Havasalfölde felé. Mert Bába Novák és a fia Petráskó vajda oda nem érkezett vala a harcra, és azokkal meg akart egyezni és esmét megvinni Bástával. Az ország hada pedig vagy két nap ott marada, míg a futó népet kergették. Állott vala pediglen fel egy erőss hegyre futó székelység —

nagy csoport nép: azt mondták, hogy 18 száz volt, de én nem láttam; a kiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat, de ők azt mondták, hogy nem jönnek, mert attól félnek, hogy levágják őket; hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken halnak meg inkább.

Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék és megesküszik nékik; de valamint lőn az esküvés — ők lássák — de azok szegények hitre lejöttek, és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség, és körülvévén mind levágták nagy sívalkodással szegényeket, annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a test. Azt mondták, hogy a test aloll vérpatak folyt ki.

Igy torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment vala Szebenben a székelység. És így esmét jobbágyság alá hajtá őket, a minthogy az 1596-k esztendőben is felmészárolták vala őket az Havasalföldbe való menésért.

Ez is így meg lévén, az ország hada egynéhány napig eloszla. De nem sokat múlathata honn; mert Mihály vajda mellé esmét hát a Barczára hadak érkeztek, s megsoportozott volt és meg akart víni. De Básta György is esmét oda érkezvén a német haddal, és egyéb hadak is, tehát megfogá a félelem és megtartózek. De Bástával ugyan maga a vajda hitre szembe lött vala, látni akarván: a Básta micsoda személy ember? Beszéltek egymással, és Básta azt mondotta néki: «hogy ne vesse szerencsére magát, mert jobb léssen, ha a német császárhoz megyen és folyamodik.»

Ezt a Básta tanácsát a vajda megfogadta, és a harcot hátrahagyta, hanem Aratinnal elment a havasokon Rudolphus császárhoz Németországba. Básta, azt mondják, hogy költség-gel is megajándékozta volt, mert szánta.

Mondám ide feljebb, hogy nem hagyom el: mint jártak volt a maros-vásárhelyi gyalogok kik az ország mellé indultak vala, a kiknek Nagy Tamás volt előttök. A harczról másfél száz kozák fogott volt a mezőség felé, hogy azon menjen Lengyelországra. De a gonosz szerencse azt nékik nem engedte; mert a vásárhelyi hadra találtak szegények, és azok mind levágták őket, és jó nyereséggel jövének haza. Még kozákfejeket is hozának egynéhányat kardokban, és a bíró háza előtt először «Jézust» kiáltának, és ott lerakták a kozákfejeket, melyeket az utcza végén a sorompók tetejébe rakata a bíró. Kovács Pál vala akkor bíró.

Az apám is esmét száz lovassal bément vala a Barczára, több hadakkal együtt Mihály vajda után.

Ezek a dolgok így végebe menének akkor, és az urak addig onnat nem jövének el, hanem Léczfalvára gyűlést hirdetének. Ott végeztek, amit végeztek: Csáki Istvánt és Bástat uralták — ketten pecsételték a mit kellett. Básta Fejérvár felé ment, hadait kiosztá, de nem lőn sokáig. Végezték volt azt is, hogy a harc helyén egy kápolnát rakjanak emlékezetre, de abba semmi sem tele. Ezzel eloszla az ország népe, kiki házához.

A míg ezek lőnek a dolgok Erdélyben, tehát egynéhány székely főemberek Molduvára által mentek, s onnat Lengyelországba és szinte abba a várba, a hol Báthori Sigmund lakott; nagy kedve ellen és csuda nagy okos mesterséggel onnat ellopák a fejedelmet, és által hozták Molduvába, míg a lengyeleknek híre lőn benne; és ott Molduvában a vajda tartotta. Ezt a dolgot hallván azok az urak, a kik a törökkel való békességet kívánták, kapának rajta, gondolván, hogy a portával talám megbékélik Sigmund fejedelem, ha béhozzák. De mivel már Bástánál volt a Csáki István és a többi urak hiti, nehezen férnek vala a dologhoz.

Mindazonáltal szent Márton nap után Kolosvárra gyűlést hirdetének és oda gyűlének az urak. Básta is a gyűlésbe oda jöve. És mikor az urak is mind ott volnának, tehát a törökös urak, kik a Sigmund pártján valának, megjelenték: hogy Sigmund Molduvában volna és kész volna az országba jőni, ha az ország acceptálná. De ellenben azt hallván a németes urak azt kiálták: «hogy nem lehet az, mert az ő hitek már Bástánál vagyon az ország hitivel együtt, és ez mián nem férnek hozzája, hogy a némettől elszakadjanak; más az, hogy a minap vette el az egész magyar nemzetnek — de főképpen a nemességnek — az nyakáról a Mihály vajda szablyáját, melyért neki semmit nem adtunk, azért igazság ellen vagyon, ha hitünket is oda hadjuk és hozzája háládatlanok leszünk.» Ilyen válaszra semmit a törökös urak nem felelhetének egyebet, hanem csak azt: «hogy nem az ő akaratjokból adta Csáki a hitlevelet, s ők nem tartoznak azt megtartani; hanem azt mivelik a mi az országnak nagyobb javára szolgál jövendőben.»

De ez mind csak így marada a pántolódás és fántofánt; hanem a törökös párt megsokasodék annyira, hogy egykor megfogának négyet a németes urakban a törökös urak, úgy tetszik hogy Huszár Pétert, Sennyei Pongráczot, Kornis Gáspárt, az egyik nem jut eszembe.

Bástat pedig maraszták, hogy nagy urrá teszük és jószágot adnak Erdélyben néki, maradjon benn az országban; de Básta

azt csak megneveté a dolgot. Azután egy arany pohárba ezer aranyat tévén, kínálták véle, de azt is csak pökte és azt mondotta: «Én nem leszek hamis hitü – mint ti – az én uramhoz a római császárhoz, legyen tiétek a ti aranyotok és pohárotok s mind pedig jószágotok.»

E szók után készülni kezd Básta, és az ország is bucsut ad néki. Immár pedig a németes urak fogságban valának.

N. b. Bába Novákot és a rácz papot megsütik.

Básta azért Kolosvárról elindula, és mikor a város utcáján a közép-kapuhoz közelgetett volna, Básta ugyan felállott, jobb kézre a szekeriben hátra fordulván és ujjával fenyegetvén mond: «Meglássátok azt, hogy jótétemért megtréfálátok; de én is esztendőre adok néktek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjatok el csak!» Evel a szóval kimegyen a Kolosvár kapuján, és megyen az nap csak Szamos-Ujvárbá; és ott kapitánnyá rendelte vala Básta azelőtt Ribis Györgyöt, melyet akkor is benne hagyta kapitányul, és ő maga eleibe vevé az utat és Bécsbe felméne, és császárral szembe lön. És Mihály vajda is hamar felment Bécsbe, és ott magát mindenben igazította a császár előtt. De egykor Rudolphus császár eleibe hivatván mind Bástát, mind pedig Mihály vajdát, szemtől szembe lévén előtte mind a két fél, a dolgot megéri és megvizsgálja miben lett legyen. Básta is legottan az ország hitlevelét eleibe tészí, és mind a vajda dolgát is egyszersmind megjelenti császárnak Básta: mint forgott legyen, és mostan is miben álljon. Ezt császár jól megruminálván, és az Erdély országa hitlevelét is elolvassván, azt találja fel: hogy Erdély országa hitetlenségben lehet, Mihály vajda vétkit — ha mi volt — tehát azt condonálván, gratiájába veszi. Bástának is, ha mi alkalmatosság lett volna dolgában, csak leghagyá, és mind a kettőt Erdélynek megbüntetésére küldi, azt mondván: «Ti mind ketten induljatok Erdélybe, és a hitetlenségért büntetődjenek meg, a kik okainak találatnak lenni.» — De ezt mostan ebben hagyom, hanem térek a Báthori Sigmond dolgára.

Mihelyt Básta kiment az országból, legottan az urak béhozák Fejérvárra Sigmondot, székibe ültették és idvezlék. Viszont Sigmond is köszönti az országot, és szép fogadásokat fogad az országnak. A mi fizetett had volt, úgy mint a Makó György hada, telelni osztja el az országba. [Maros]-Vásárhelyre is adának négy százat, a Tárkányi István hadát — ez ott telele.

1601 esztendőben Sigmond is azon télen, hogy már nyúgo-

vék 1601-k esztendőre kelve, de az alatt látván a német császár haragját, látja vala a jövendő hadnak reája jövetelit, mert megértette vala, hogy Mihály vajda és Básta készül, és reája jönnek: azért ő is készül a mint lehet, török császártól is kéret segítséget, de nem adott, hanem vagy két száz tatár jött osztán a goroszlói harcra melléje.

Míg ezek Erdélyben lésznek, ez alatt Básta és Mihály vajda a császár hagyása szerint megindulnak. És a német had a Básta keze alatt vala, a Duna meljéki hajdunak pedig Mihály vajda parancsolt, mert ugyan az ő szavára és igiretíre költ volt fel is a hajdu, nem a Básta szavára. Mert Mihály vajda nekik adta volt szabad nyereségül az országot, de főképpen a nemesiséget és minden örökségeit a kivel bírhatnak, mind pedig a magyarságot — nevezet szerént ezt ígérte volt a hajduságnak, és a hajduság erre való örültében költ volt fel.

A két had árpa-aratásig egybe ére a Szilágyban Czigánihoz [tkp. Goroszlónál] és Básta okosabb lévén a hadakozásban, megveré Sigmondot die 5-a Augusti 1601-k esztendőben Czigáninál. Onnat elszaladván Sigmond esmét Molduvába ment, a honnat az ország kihivta vala az elmult 1600-k esztendőben, mikor Bástának bucsut adtak vala. Básta pedig Mihály vajdával bédobolának Erdélybe. A kik a tavaly kimentek vala az országból, Kolosvárra bészállnak, és a kit megfenyegetett vala, most rajtok bételik a tavalyi fenyegetés. A hajdukat Mihály vajda onnat — ígérte szerént — szabadnyereségre elbocsátja, hogy az országot égessék, rabolják és dúlják a mint akarják. Ez a Mihály vajda dolga nem vala Bástának akaratjából, és ugyan is megszóllította róla, hogy az országot ne dulassa, kóboroltassa; melyre Mihály vajda nagy haraggal csak azt felelte: hogy a féle áruló ebekkel ugy kell bánni. Básta ezen megharagvók, és a régi dolgot is mind elgondolá a mi az előtt lett volt is. De ez alatt történék, hogy értésére esék, hogy a vajda az egész székelységnek levelet küldött volna: «hogy mind felkeljenek és ő eleibe jöjjenek, és szabadságokban őket megtartja és őket meg is oltalmazza.»

Ezt Básta megértvén, igen megbúsula magában, és abból itiletet tön: mi volna és mi lehetne a vajda szándéka? Annak felette a hajduk a vajdához való bíztokban, a németen semmit nem adnak vala, sőt böcstelenül bántak vala vélek; szidalmazván, a süveget kiragadták a német fejből és belé fűttak, és a földhöz puffantották; és esmét egynek a nyalábot a hátán é, vagy a lova hátán felgyujtották, és azt nevelték, mint égett.

Básta mindenről jól eszébe vette azt, hogy ha a vajda él, valami — de nem jó — léssen miatta.

De ennek eleit imígyen vevé: hogy Tordához szállatta a hadát, és a bolonokat hozzá rendelé jó módjával, és a vajdát egy hajnalban sátorában meglövöldözteté és fejét véteté, és többé nem féle azután tölle. Ez lón vége a Mihály vajda dolgának.

Básta a hajdukat hozzája hivatván, megparancsolá, hogy az országot ne pusztítsák, hanem a táborba légyenek. És más kapitányt és generálist rendelé nekik — a nagyságos Senyei Miklóst, hogy légyen generalissok az egész hajduságnak. Ezen a hajduk a vajda halálán oly igen megzendültek vala, hogy fegyvert akarának fogni; de Básta ő hadait mellette tartja vala, és semmit nem mert a hajdu indítani, — látván hogy nem fél a király az udvarbirótól, — hanem lesüték a fejeket, s azután nem égettek s kóborlottak oly szabadosan az országon. Ez alatt Básta a székelységnek is levelet küldé: «hogy semmit ne gondolkodjanak, mert a római császár kegyelmébe vette őket, legyenek vesztégségben.»

Báthori Zsigmond utolsó kísérlete.

Básta elszánt szándékkal véghez vivén dolgát Mihály vajda ellen, Tordáról megindula, és Szeben felé méne, és onnat az Olt mellé fordula minden hadaival. Báthori Sigmund Molduvából kijöve, nagy Csáki István által segítséget kérete a töröktől. Meg is lón az ígret, hogy hova hamarább mind tatárt s mind törököt bocsátanak. Székely Móses is sokat fárada a töröknek felhozásában, kiket útba is indittának, el is hozván. Molduvából is Sigmund kijöve Brassóba és ott vára a török segítséget. Básta ez alatt az Olt mellől Nyárádtőhöz Vásárhely mellé szálla, és ott vigyáza az állapotra. És mikor megértette volna, hogy Sigmund Brassóból kijött, és a hadak már mind együtt lévén, meg is indult volna: tehát ő is által kele a Maroson és Kolosvár felé méne, és hadat hagyván Kolosvárbán, méne Szamos-Ujvár-hoz, és ott is praesidiumot hagyta: mert Szamos-Ujvárat az országnak oda adta vala tavaly Ribis György, és Marosujvárat adták vala néki érette, hogy elárulá császárt és Erdélyben marada. Onnan Básta méne Dééshez, és ott erőss sánctot fundála a város felett, és ott is elegendő hadat hagyván, ő maga Szakmár felé kiméne.

Mig ezek a dolgok Erdélyben meg léznek, lón Havasalföldében ilyen dolog: Mikor elméne Mihály vajda a császár-

hoz, egy Ráduly vajda üle helyette a székebe; melyet megértvén tatár, hogy némethez tartaná magát, legottan kiveré onnat a vajdát. És a vajda mind hadastól Bástához bizván, oda indula, és azt tudván, hogy itt a Maros mellett vagyon az országban,... találja Bástát. És mikor a futott kurtán [oláh udvari katona] had a Nyárád mellé jutott volna, két felé szakadának, és egyik része feltarta a Nyárád mellett Görgény felé a besztercei útra, a másik rész úgy mint három ezer egyenesen Vásárhely felé foga. Akkor a város népe a hajduk előtt mind elfutott vala: ki Segesvárra, ki Medgyesre, ki Radnóthra, ki Beszterczére, ki a székeleyre szélyel; itthon csak számosan voltak, azok is lovak hátán futó-módon voltak. Hanem valami kevés székeleyek vigyázásnak okáért jöttek vala bé, mert már a Sigmond hadát várták és arra vigyáztak. Azok előtt a székeleyek előtt Bogáti János vala.

Akkor-tájban hogy Básta Nyárádtóhoz szállott vala, az én anyámat az apám Nagy Szabó János és gyermekeit Görgény várába felvitte vala, mert az eleinte a hajduk előtt Radnóthra vitte vala, és ott maradának meg.

De a Báthori Sigmond jövésének a hire elérkezvén, alá jöttünk vala lovak hátán, és itthon voltunk a hogy éjjel a futó kurtánoknak az eleje elérkezék szinte éjfél korban, és a Szent-György utcára takarodék. Melyet midőn eszébe vett volna a város népe és itt benn lévő kevés székeley, rajta kapdosának és az utoljában elhullatának. Végre megállapodának a kurtánok hogy megtérnének, és trombitát fütattak, de elhagyták esmét — nem próbálának.

Egy kis vártatván, már hogy jól megviradott volna, és hát onnan ezer kétszáz kurtán jő — a kis szöllön innen vagyon már. De hamarsággal a poklos-utcza vége felé gyüle a mi kevés népe a városnak honn lőn, és egy kevés székeley; vala egy rosz gyalog dobjok és egy hitván bagazia zászlójok a székeleyeknek, de a város népének semmi sem volt. Mikor a Kenyeres-dombra jutottak volna a kurtánok, ott megállapodának; és látván azt, hogy valami nép vagyon ott a városban, megállának, de nem mutattuk meg magunkat nékik. Az alatt hogy ott állának vélekedve a kurtánok, az apám engem oda szóllita, mert egy szál kopja vala nállam, mert lovan voltunk az atyám is én is, többen is város népei közül. Egykor az apámnak hát volt a szablya-tarsolyában egy igen szép tafota lovaszászlója, igen becsületes, melyet Miriszlónál nyert volt — szép új; és a kopját elvevé töllem, és reája felfüggeszté a zászlót hamar, és szóllita egy városi embert, és a zászlót kezébe adá, és a város népé-

nek a lovasit alája állata hamar; de azért valami ház és kert ellenébe állata bennünket, hogy ne lássa az ellenség, hogy kevesen vagyunk, a zászlót pedig lássák.

Ezenközben a kurtánság kettőt választanak el ő magokban, hogy a mi hadunkhoz jöjjön követségen. És mikor a hegy alá a Polgárok-völgye tájatt jönének, a miénkben is kirugá magát négy lovas, és rut-istentelenül levágák a követeket; de azt a kurtán-sereg nem látta, mert fenn a lapossan ott áll vala a sereg. Ismét jöve mintegy tiz lovas, mely után a derék is eljöve. Mi is innét elébb mozdulánk reájok, de a zászlókat helyben hagytuk ide hátra, mintha ott nagy sereg lett volna. Azonközben kiáltják: ha vagyon hitünk? melyre azt felelők, hogy vagyon. Azonban láták a levágott kurtánokat, és igen megzajdula az ő seregek rajta, de fegyverhez ugyan nem nyulának azért; de mi is nem fogánk fegyvert hozzájuk, hanem Bogáti János és az apám szóba indula vélek. Kérdék: honat jönnek? kire így felelének: «Minket a tatár vert meg Havasalföldében és onnat jövünk. Kérdek esmét: «hova indultatok, hova mentek?» esmét ők mondának: «Mi indultunk volt Bástához, de mi örömet Báthori Sigmond mellé menyünk, ha nekünk megkegyelmez és megfogad.» Ezen a szón az apám és Bogáti kapának igen, mert ugyanis ha eszibe vehetik vala állapotunkat, azok négy annyi népet is olyant mint mi bizony megverték volna könnyen.

Végezik azért azt, hogy leszállítsák őket Medgyesfalva mellé, és ott nyugodjanak a mig Báthori Sigmondtól a követség megjő, mert benne is oda akartak követnek elmenni. Más napra kelve azért elmenének, és a hol helyet mutatának nékiek, ott leszállának szegények; és némelyek — a feje-feje — bėjöve a városba, és a Kovács Pál házához leszállának, és ott letelepedvén, ettek és ittak; a közlegényekben is szállingóztak bé ételt venni és italt, a többi pedig ott ki aludt, ki mit csinált szegényekben — mint vert, futó és fáradt had dolga szokott lenni.

Székely Móses ezenközben tehát a Sigmond táborából tatárral és törökkel s katonával fel jött csatára; mivel őket halotta volt hogy jönnek; és azonnal lön hirünk benne, hogy tehát Medgyesfalva igen ég, és a kurtánokat kergetik és vágják. Azonban a várost is ellepi a tatár, török és magyar.

Ugy vagyon, hogy az apám az egyik sorompót a városi néppel egy kevéssé oltalmazta ugyan, és a széki uraim is a más utcában őrzék; de egy fő bég és egy fő magyar hadnagy is

érkezének, és azok a dolgot megjelenték, hogy Báthori Sigmond csatái és hadai volnának, és a kurtánokra jöttek volna fel a török táborból. És kezet fogván az apámnak mondák, hogy Székely Móses volna előttök a hadnak.

Béjövének azért mind török, tatár és magyar, és az apámnak hagyák, hogy egy keszkenőt kössön a fejére jelnek mert a jel a vala, és az hogy «Sigmond». Ezt mivelé mind a város népe is, és mikor a török, tatár s magyar találta, tehát nem kapott belé. Előttök azért az apám béjőve a piacra, és elszélede a tatár a városon, és kapdosott és prédált; a kit a kurtánokban hol talált azt levágta, de a város népében is a kurtán mellett levágának egynéhányat, s ki esmét rabbá esék szegényekben. A kik pedig Kovács Pál házánál valának a kurtánokban, azok mind fő emberek valának, de mind egyig levágák szegényeket.

Voltak olyak is kurtánokban, ki a város népéhez adta magát idején, és béjött onnat a városba; az apámnál is jött vala bé jó hat legény jó hat lóval, s mind a hat egészségben megmarada, mert elbútattam vala őket a szalmába, hogy ha a török szinte házunkra bérontana is, ne találja fel őket; de nem ereszté az apám a törököt a házra, mert köztök nyargalt mindaddig, miglen levágták őket. A lovokat azért elvevé az apám azoknak, de magoknál a mi volt, semmit azokban el nem vett töllök, hanem nállok maradott. Ketteje az apám szolgája lön azoknak, ketteje — egy Székely Mihály hadnagy vala akkor — ahoz álla, ketteje nem tudom kihez állott.

Azon az napon ez mind eltelék a nagy rettenetes vérontás és rablás. El is mene a had, és Székely Móses őket szállította a Lekencze mellé, és ott háltak a nagy nyereséggel és rabbal.

Bogáti János és az apám jó reggel oda menének, hogy Székely Móssal szembe legyenek a városi rabok felöll, hogy a töröktől, tatártól vissza kérjék a városi népet; de abban igen kevés haszon lön. Kettőt fogtak elbocsátani benne, azt is atyafiának mondotta lenni az apám, és azért bocsátották el — a többi oda lőnek akkor.

Egykor Székely Móses hivatá Bogáti Jánost, és magok között ők tudják micsoda contraversia volt, de egykor csak leváगतá a nagy jámbor fő embert. És elméne Besztercze felé azok a kurtánok után, a kik oda fogtak vala az elmúlt éjjel; de hiában, mert azok Dééshez Bástához érkeztek volt immár.

Megfordulván Székely Móses erről a szerencsés csatáról, a táborra menyen; és látván Sigmond a sok szép rabot a török-

nél és tatárnál, könyves szemmel nézé, de semmit nem mere szollani, hanem abban hagyá a dolgot.

Indul az egész tábor és Kolosvár alá menyen, és megszállja a Felek felöll. Volt valami három taraczkja és kevés pora és golyóbissa, és löteti egy ideig a szabók tornyát, de semmit nem ártott a lövés néki. Benn a városban bolon [vallon] és német gyalog volt; felette hideg idő lett vala, hogy annál inkább nem lehet, mely sanyaru hideg volt; strását kellett pedig állani Ujvár felé, mert abban német vala a sánczban.

Egykor kemény csata mene Ujvár alá. Magyarai Tamásfalvi János volt előttök, de megverék őket erőssen. Esmét ezután török s tatár mene el csatára, de azt is megverék. Ez alatt látván az állapotot, csak hirtelen felzendülének és elmenének a vár aloll; akarták meghágni lajtorjakkal, és váltig készültének reája, hogy a várost meghágnák. De Báthori Sigmond látta azt, hogy pogány kézbe esik a város népe, és ez okon elméne alolla. A nagy hideg sem engedé, hogy tovább alatta lehessenek. Nagy égetve és rabolva el haza méne a török és tatár, és az ország népe is haza takarodék.

Báthori fejedelem Dévába szálla és ott telele; Bástával szent György napig való frigyét csinála, hogy az alatt a mi jobb léssen, azt felkeresvén, mieljék azt.

1602 esztendőben nem tudom, ha a fejedelemnek volt é akaratóból, vagy hogy nem? de Gyalu tájatt valami egynéhány száz legények öszszegyülének a frigy alatt, és a Bástá hadát csipkedni kezdették volt. De látván Bástá a frigy alatt való dolgot, alája szálla és az alattvaló gaz gyülevész népet levágatá, és a várat is meglöteté és megvevé. Az előtt is bolygatták vala, de egy Szilvási János volt benne pap püspök – az megoltalmazta volt akkor.

1602 esztendőben lön ez a gyalui dolog is. De valami Bástá hada is Toroczkónál indultak vala, hogy erre által jöjjenek a Maroson, de megveretének a Báthori Sigmond hajduitól Lúgosi Ferencz által; jóllehet maga is elesék a harczon a jámbor vitéz fő ember, de a győzedelem a Sigmond pártjáé lön mindazáltal. Ez alatt Sigmond Dévába lakék.

Bástá a rác és magyar hadat telelni elosztotta vala, de a némettel Beszterczét fársángban megszállá, és azt megtöreté, ostromoltatá is, de a bennevalók emberül ellene állának. A várba Vitéz Miklóst küldötte vala kapitányul Báthori Sigmond; látam, hogy székelységet is küldének segítségre oda — gyalogok valának. Egykorban Bástá akaratóból a vár megvételére a

magyarokat hozák; de azok sem ostromlák meg, mert Báthori megízené, hogy adják meg hitre nékik. És mikor megadták volna a Básta hitire a várat, kimenének a városból a magyarok, és a német belémene. És a magyarokkal mikor immár Vitéz Miklós utban volna, a Básta hada hitetlenül levágá a Vitéz Miklós hadát és magát, nem meheti el békével. Melyet Básta meghallván, busula rajta, de nem tudom hogy tett é rolla vagy nem, hogy ily hamissan cselekedtek a bolonok.

Ez a tél ezzel eltelék, hanem az alatt vala csak a Besztercze szállása elődedin, hogy Konkoly Péter hajdu kapitány vala; tehát felkészült, hogy a vásárhelyi hadat — ki Báthori Sigmond hada vala — megüsse. A Vásárhelyt lévő had előtt Székely Móses volt elsőbben, de elméne alá a fejedelemhez; hanem székely főemberek is voltak, ugy mint Mátyus János és az Bedő István. Voltak több urak is, de eszembe nem jut, ugy tetszik Toldi és Kendi is — egyebek is valának. Megértvén valamint Konkoly jövését, Régen felé eleibe sietének menni, és mikor a székely had — a Sigmond pártja — a régeni hidon már által akarna menni, tehát immár Konkoly az hidat megvette, és ugyan jó is az hidon, és által is jött az elei a hadának.

A Sigmond pártja innet az összeszorult ellenséget nem hagyá elszéledni hogy seregét jól rendelkezesse, hanem megveré az eleit az hidon innét; a hidon valók pedig a ló száját térítették és futni kezének mind a tul valókkal együtt, kik Régenre fogának s azt felgyújták, és ugy menének el. A ki elszalada, a székelység jó ideig üzéd, de vissza tére, és esmét Vásárhelyre szállának. Szándékjok olyan volt a hajduknak, hogy Vásárhelyt ha lehet porrá tegyék, s a népet levágják és annak utánna a székelységet ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nékik.

Báthori Sigmond akaratjából Székely Móses Fejérvár tájatt a katonákat, valahol mi volt, kik azokban Bástához nem mentek vala, egybegyűjté. Már tavasszal vala, és ugyan sokan telének; kik között fővek valának Móses után Kapronczai Tamás és Csikai János. Báthori is hivatá a székelységet Dévához — mert Dévába vala Sigmond — és ugyan szép had gyült vala Dévához; de nem gyültek vala fel szívesen mellette valami régi boszszuság miá.

Immár Sigmondal a szent György napig való frigynek az ideje eltölt vala. És Sigmond vár vala még is a szerencsétől valamit, mert bizik vala Székely Móseshez hogy feljül fordulna. Mert Székely Móses magában vakmerő, bátor vitéz ember vala, és gyűjti vala az hadát, hogy esmét próbáljon szerencsét.

Értésére lőn Bástának, hogy Székely Móses Segesvár felé gyülekeznek esmét. És igen sietve, gyalog nélkül, csak lovas némettel két sereget állata, és megindula vélek — egy magyart sem vitt el vélek, félvén árulóságoktól — és hamar Enyedhez szálla. Ezt megértvén Székely Móses, a fejevári mezőre szálla és onnét Dévába Sigmondnak ira: hogy igen sietve mind a székelységet, s ha mi hada volna udvari hada is, küldje melléje, mert Básta Enyednél volna, és jöttön-jő ide Fejevár felé. Ebben Sigmond semmit sem sietve s nem serénykedék. Mi lehetett az oka, ő tudhatja.

Básta azért elérkezék személyesen és mind a két fél sereget rendelének, erős ütközetet tőnek; de Básta mind újabb újabb sereget fordítván elő, ez a kopja öklelést felvészli vala; végtére a maga seregével álla elő, és a kopjások elfogyván, a katonák a lövést el nem állhatták, hanem a hidat megvevék, és által szalada ő maga is Móses, és mind a hada is elfuta, a ki ott nem vesze. Básta nem üzé őket sokáig, hanem táborába visszatérel győzedelemmel. Ez aratás előtt vala a dolog 1602-k esztendőben.

Báthori Sigmond ezt megértvén, igen megszorodék és minden reménysége megfogya; és arról kezde magában gondolkodni, hogy esmét német császárhoz adja magát, noha azelőtt nagy ígíretet tött vala nagy Csáki István által a portának: hogy többé a császár köntösét el nem bocsátja — ha mostan hozzája veszi — és a némethez nem köti magát. De e béli elméje mind elváltozék.

Tractát inditta azért Bástával, melyet ugyan végbe is vün véle rövid időben.

Városunkra és magunkra néző dolgot irok itt immár.

Míg ezek a dolgok eltelnek Erdélyben, ez alatt a buza drágodni kezde az országban, főképpen erre ki Kolosvár felé; mert a vármegyéket pusztította és égette vala el az hajdu, és a ráczok inkább. A székelységre és a Bárczaság felé nem bocsátotta őket Básta.

Az én apám Nagy Szabó János az elmúlt karácson tájatt, hogy Konkolyt Régennél megverék, legottan felkészült minden házanépével s gyermekével, és többen is a városi főemberek; és látván, hogy e télen a had, ugymint a Sigmond pártja, itt Vásárhelyt telet, és azokkal együtt lakni nem jó — mert a szerencse is kettő — itt hagyák azért a várost, s fogának fárságra a székelységre, és ki imitt s ki amott kerese magának lakó-helyet az hol teletjen. Ekkor víjják vala Besztercét német számára.

Mi azért vagy három szekérral el fogánk szinte Háromszékre, és ott teletünk Ilyefalván a Kónya Elekné házában, bérben. A tél elmulván, hallók, hogy valami csendes állapot vagy on ide haza; és csak az idő tájatt, hogy a fejevári harcz volt, kijöven és házunkba beszállánk, és látók, hogy sokan a város népe haza jött, nem sok vagy on szélyel benne.

Kastély pedig nem vala még akkor. Mert az elmult 1601-k esztendőben legelőször, hogy a klastromot felverték vala és azoknak egyetmás javait, kik ahoz biztanak, hogy nem bántják a templomot, mert keresztyének: tehát azok igen megcsalátának, mert hogy a templomba költöztek vala, nem csak felverék, de ugyan meg is égeték mind — tornyot, templomot, eskolát. Erről sokat kellett volna írnom a hol helye volt, de elfelejtettem. Talán valahol leirom, ha lehet.

Mondám, hogy a város népe igen haza takarodott vala; noha bizony nem volt eszesség töllök, mert nem volt semmi módja, mikor két fejedelem volt az országban. Mert Básta Kolosvárbán lakott, és onnat az országnak felét birta; Sigmond esmét Dévából a másik felét birta, ugymint a székelységet és szászokat; de csak ingó-bingó módon birta.

No azért egytájban csak Urnap előtt hallotta hát tanács és a bíró: hogy valami összegyült had volna a mezőségen. El is küldöttek volt tudakozni, s megjöven urnap estin szeredán, meghozá, hogy Tusonnál, Szent-Péternél hallották őket hogy voltanak. E követ Czikor György vala. Éjjel jött vala meg, s a tanács is éjjel gyült vala össze. De semminek látszott nállok az a dolog, úgy elveszett volt az eszek. Nem is mondották a város népének a dolgot, hogy akár csak értse és ébren légyen; hanem csak hajnalban reánk jövenek — nagy sereg vala — voltak négy százan válogatott emberek. Elöttök járó Némethi Gergelyt mondják hogy volt. Az a had nem a Básta akaratóból gyült és jött reánk: mert egy része a Fejevárnál megvert katonák féle volt — azt mondják némelyek — s egy része a Básta magyari féle volt volna. De akár ki volt, ha meglön a mi meglön.

Hajnalban a piacon «Jézust» kiáltának és úgy rohanának oztán a prédálásra. A város népe álmosan ki ide, ki amoda, mindenét itt hagyván, elfuta. Én is midön puskaropogást és Jézus-kiáltást hallottam volna, nagy nehezen álmomból felverekedvén, felugram, de a nadrágomat nem vonhatám fel, hanem a dolmánt és a mentémet felvöm s futék a házba fegyverért; de ott is nem akada szablya a kezembe, hanem puszkák és lóding: azt nyakamba vetém, s ki az istállóra futék. Azonban

az anyám szállita, és a mijek volt, az mind egy ládában volt, s azt fogók és az udvaron egy kevés ganéj vala, abba takarók, és az anyám gyermekivel elfuta; de én az apámmal a lovakon kapánk — mert hát a szolgák ijedtekben mind elfutottak — s magunk nyergelénk a mint lehet, s megindulánk a lovakkal. Öt paripa vala. Két ifjú legény a szomszédságbeli üle kettejére, s a kettejére én és az apám; egyik, egy szép kék almás kurtán ló, ott, marada az istállóban. A Kozma utczára fogánk az erdő felé, de az apám leszállita a lóról, hogy vissza alá menjek és a kurtán lovat is elhozzam; s el is menék, de nem lehet, mert már az hajduk az udvaron valának. Hanem én is a gazra szaladék, és ott találom Csiki Mihály szomszédot, hogy a bürökben lappang három lovával, melynek egyikét elvöm tőle és felülék reája, és azon szaladék a Gérára.

Az apámat a hajduk váltig forgatták, de csak négy hajdu volt és nem birtak vele; s ő is az erdőbe szaladt, mert igen jó lován ült. Én is az erdő felé futék, de nem találtam az apámra, nem tudom hun volt.

A hajduság minden prédát összegyűjtván, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett — félt a székelységtől; a város népiben sokat levágának akkor is, mint az első felverésen is.

Voltanak Nyárádtónél ugyan valami nyomorult székelyek, kiket a kapitányok hogy már vigyázni rendelték oda — úgy hiszem hogy volt két száz szokmányos székel — de a semmit sem ért. Utánuk menének ugyan, de kevesen — el is érték őket. Ernyei Mósa Gergely beléjük is kapott ugyan, de amazok hátra válogaták a javát a legényeknek, és a prédát előll vitték, és úgy mentenek.

Mósa Gergely jó vitéz ember vala Ernyében, de ottan elesék többel együtt, s megtére a székely onnat, és a hajdu is elméne. Szilágyban hánytak igen gazdag kótyavetyét, a mint azután meghallottuk. Azokban sok volt olyan, a ki 1600-k esztendőben és 1601-k esztendőre kelve a mi városunkban telet a Tarkányi István házában.

N. b. Igy ronták abban az időben két uttal szegény hazánkat a keresztyének, s még pedig a magyar atyafiak. Elsőben 1601-k esztendőben szent Lőrincz nap tájatt a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyot, iskolát. A pedig oly szép szentegyház volt, hogy valóban ékes templom vala: igen szép ablakai, hogy annak mássa egyik városban is Erdélyben nincsen, sem lészen, sem volt; orgona nagy és jó vala benne: annak oly szép és ékesen

csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mássa Erdélyben egyik kolcsos városban is, sem pedig Fejérváratt, sem pedig másutt — igen szép csinálmány vala; harangok választott jók, óra nagy és jó vala. Mert hogy megértsed: kalastrom volt az nem igen régen, a szent Ferencz szerzetin való barátoké volt, de János király idejében 1550 tájatt üzték ki onnat szegényeket a második arianus János király parancsolatjából és engedelméből. Ide által Szent-Király felett is vala, egy igen szép kalastrom, ott Remete Szent-Pál szerzetén való barátok laktanak abban. Azt János király adta volt Baki Pálnak. És mikor udvara népe a barátoktól maradt jókkal lakozának és részegeskednének, tehát valamint a gyertyával é vagy mint? de felgyult a szép klastrom és ugy égett vala el. Sokáig csak ugy állott pusztán — a kőporát hordották a kinek kellett, s a tégláját és követ is.

N. b. Azután esék Angyalosi János — ki ítélőmester vala — birtokába, és 1620-k esztendőben a Nagy Szabó Mihály biróságában a városnak adá osztán a mi el nem tékozlódott vala benne, és ide hordák és azt a bástyát rakták belölle, mely a város felöll való szegeleten vagyon a patak felöll.

Udvarhelyt is, a hol most a vár vagyon, klastrom volt, és azt is ő bontotta el a jámbor János király. Több helyeken is volt, ugy mint Nyujtódon, és Fejéregyháza mellett s több helyen is; de valahol a község és a patrónusok elhagyák a régi hitet, ott bizony mind elhányták és elpusztították. A tövisi — én nem tudom, hogy mint maradott volt meg; az 1601-k esztendő tájatt marada pusztán, sokáig birá Toldi barát Báthori Sigmund idejében. Az is már a mint látom szinte oda lészen.

Itt pedig [t. i. Marosvásárhelyt] ezt a várat 1602-k esztendőben kezdék csinálni. Erről többet szólok ide alább.

Kezdettem szólni feljebb a város felveréséről, hogy kétszer verték ugyan derekasan fel. Ide fel megmondanám az elsőt, hogy szent Lőrincz nap tájatt volt a felverés. Másodszor 1602-k esztendőben úrnapijára virradólag hajnal előtt, a kiről mostan emlékeztem. Többször is kóborlottak ugyan csoportonként való hajduk, mikor pusztán állott, s magunk ki az erdön s ki várakban, városokban futásban voltunk: tehát akkor a hajdu csoportonként csak jött s ment, úgy kóborlott, a mit kaphatott avval elment egyik csata, és két három óra mulva más jött helyébe, és az is csak ugy tett. A város népében volt ugyan a ki szerencsét próbált, itthon lézengett, valami rossz szokmánt vött reája, és az hajdukkal együtt is volt némelyik néha. De az is némely

igen rajta vesztette a dolgot. Mert vermet s eltett egyetmást kellett, hogy mondjon, s ha nem mondott, megölték vagy megverték. Igen rut istentelen nép vala az a hajdu, de keresztyén vala, a felől balog keresztyén. Molnár László-keresztyénnek hívják vala őket. Mikor kértük azon, hogy ne bántson s ne istentelenkedjék, hiszem mi is magyarok és keresztyének vagyunk, bizony megveri az Isten: arra azt felelék, hogy: «Ez s ez lélek fia, ti hajas törökök vagytok, s törökkel bérlettek. Ebek vagytok ti, nem szánunk — Isten minket ugy segéljen — levágni szinte ugy mint a törököt; az Istentől pedig mi semmit is nem félünk — Deus ignoscat — mert a Tiszán túl hagytuk.» Ilyen szókkal káromlották az Istent. Meggondolhatd azért, ha ennek kezitől illet é félni vagy hogy nem? Ezeket csak a mi szegény városunk felverésének alkalmatosságával akarám megírni.

Ismét akarok szólni és írni az apámról és magamról, az urnapi felverés után mit miveltünk? hogy a mi maradékink is tudhassák min mentünk által. Midőn azért a hajduk a prédával nagy békével elmentek volna, tehát előjöve a szegény anyám gyermekivel együtt, és az apám is elő jöve tehát, mert elszaladt volt előttök. Én későbben jöttem elé, mert én Jedd felé fogtam volt ijedtemben, mert nem sákkal ijesztettek vala. És hogy haza juték, hát azon törekednek: hogy ha levágtak a hajduk vagy hogy elvittek? Azonközben látának és igen örülének rajtam, és én is hasonlóképpen ő rajtok szegényeken, mint ilyen nagy és szokatlan eseten.

Mindjárt ujabban felbódula a város népe és a kitől lehetett készült hogy elmennyen. Esmét azért megfutamodék a város népe, ki hova láta menni; de a népnek az aljasa nem ment el, és ha el ment is, nem ment meszsze, hanem csak itten közel a falukon lézengett. Az atyám is azért azon lőn, hogy hovahamarább elmehessünk. Felrakodánk azért a mi kicsidünk volt, és menénk Brassóba egynéhány szekérral — azok mind az elei valának az embereknek — és ott béres házat fogada az apám és letelepedénk ott.

Ezeket a városunkra és magunkra néző dolgokat nem akarván hátra hagyni, imé irtam ugyan meg benne nagy részt, de számtalan sok volna, ha mind ide akarnám írni mennyi dolgon által mentünk és az Isten által vitt bennünket sokakat, de bizony sok közülünk oda is lett. Én magam, a ki ezt mostan írom, száma nélkül voltam halálos veszedelemben; de az Isten megoltalmazott ő szent felsége az ő jóvoltából akkor, ezután immár nem tudom holtom napig, mi talál engem előll.

A Báthori Sigmond dolgát hagyám ide fel azon el, hogy Bástával néki titokban tractája volt. Még akkor is mikor Székely Mósest megveré Básta Fejérvárnál, micsoda tracta lett légyen? az ezután az exitussából kilátszott vala. Mert Bástá alá méne Dévához, és ő maga kijöve hozzája, és kezibe adá magát Bástának az ügyefogyott álhatatlan szegény ember. És fejlődögele Bástával nagy szomorodott szivvel. Fejérvár mellett siralmas szemmel nézte — a mint hallottam — az ő fejedelmi székének városát. Ugyan nem kicsiny dolog volt ez jól meggondolva. Őtet el kiküldé Bástá, bolonokat ada melléje nem tudom hány százat kísérni. Opuliába vitték ki vagy Slésiába.

Székely Mózes fejedelemsége.

E lön a Báthori Sigmond dolgának vége és kimenetele, a mint töllem hallod. — Mondottam vala ide fel, hogy Ráduly vajdát a tatár az országából kiverte vala tavaly, kinek a hada és maga Bástához folyamodott vala; de a tavalyi 1601-k esztendő nem szolgálja, hogy segítséggel lehessen néki és béültethesse székibe. Hanem az 1602-dik esztendőben tizenöt ezer hajdut ada melléje és hatszáz bolont. Az hadak előtt ki volt, igazán nem tudom, ha Sennyei Miklós vala é vagy Rákóczi Lajos? Által menének azért a havason a tatárookra, és eleibe jöve a tatár. Micsoda vajda volt a tatárokkal, én nem tudom. Akár ki lett légyen, de látám szemeimmel, hogy a brassai kapu előtt takarodék el mind, de bé nem bocsátának sokat Brassóba, de a fejből bébocsátottak. És egy rendbéli kiment és más rendbéli béjött, és úgy vásárlottak. Egy brassai szigyártót által lövének, s az meghala. Brassóból is, mondják, hogy adtak 200 gyalogot segítségére Raduly vajdának, de nem láttam azt; valami taraczkokat is adtak oda a gyaloggal, de azt sem láttam. A bolonok hátuljáróban voltak.

A tatár a havasra elejekbe jött — a mint feljebb mondám — és vitézül megvitt a hajduval harmad egész napig. Végtére megfutamtotta a Ráduly vajda hadát mind hadastól a tatár elannyira, hogy a taraczkokat is mind elnyerte. Bástá is adott volt lövő-szerszámot a hajdukkal, de mind elnyerte volt a tatár; hanem a hatszáz bolon akkor menőben volt, és az hogy odaérkezett, esmét megfordultak minden hadak, és a bolon elöll esett, és azok kezdték a tatárt lövöldözni. Azelőtt a tatár sem látott volt bolont s a bolon sem tatárt. Nagy erőss harczot mondják, hogy tettek egymással. Végre a tatár adott hátat a

bolonnak. Azt kiáltották a tatárok a bolonnak, hogy: «Gidi popozlár» — azt tudta hogy mind papok. A bolon is semminek vélte a tatárt azelőtt; hogy látta aztán vitézségét, meghitte, hogy vitéz emberek. Elfuta azért a tatár mind, és Rádulyé lőn a victoria.

Igy lőn dolga Ráduly vajdának. Akkor székébe ülteté Básta, és mind Báthori Gábor idejéig helyben lőn; hanem ő veré ki onnat, és német császárhoz méne. Ott voltam akkor is abban az hadban. Ha lehet szollok idejében arról is.

A szüret elérkezvén, Básta mind bévivé minden hadát Háromszék felé, és ő maga Prásmárhoz szálla. Valamig itt kün szüreteztek, mind ott tartá hadait, hogy a hadak ne tégyenek akadályt és kárt a szőlős embereknek; mert immár a buzának az ára felment vala a nagy pusztítás miá, és nagy éhség kezdett vala lenni.

Immár itt látom esmét a módját, mert oda fel emlékeztem vala a klastromnak elégetéséről, azért illik tehát hogy megmondjam azt is: micsoda alkalmatosság adatott ennek a várnak építésében? avagy az építésnek mi módon lett az elkezdése 1602-ik esztendőben őszfél?

Emlékeztem vala valamit arról, hogy Brassóba mentünk vala a második felverés után, és ott laktunkban szemlélvén a bástyákat az három fő ember — ki mindenik bíróságot viselt valaha hazánkban — Borsos Tamás, Nagy Szabó János, az apám, és Nagy Szabó Mihály, egykor tanácskozának azon: hogy bárcsak olyan bástyát építhetnének Vásárhelyt egyet, mint ott a kerek bástyáknak egyike — még is nem bűdösnek az ember másuá idegen nép közé. Ezt a gondolatot jóvá és helyén hagyván, felkészülének és haza szállának szent Birtalan nap után ottan hamar. És mikor már haza jöttek volna azon három öreg emberek, a város népe is mindenfelől haza kezde származni. Mert immár Básta megfeneklett vala az országban, és éppen kezében vala; sehol sem vár, sem város nem vala több Görgény váránál, ki meg nem adta volna magát. És látszik vala, hogy valami kicsiny csendesség volna, mert Básta a hadait igen fenyen tartja vala, és valami sokadalmak is esnek vala immár a városokban.

Borsos Tamás azért — a ki bíró vala abban az 1602-k esztendőben — a város népét egybe gyűjté, és igen szépen a dolgot eleibe adja a népnek, és ékesen perorál előttök — mert eloquens ember vala — és szépen inti, hogy légyenek egy szívvvel s akarattal ehez a jó dologhoz. Ezt megértvén, a nép nagyobb

része reá hajol, de némelyek így szóllának: «Mi soha abban nem fáradunk, hanem előttünk az erdő és a havas, de oda menyünk,... tok váratokba és kastélytokba, mert onnan titeket is lábbal vonsznak ki.» — Ez ellen megfelelőnek a más párt mellett a birói: «Ha velünk nem tartjátok, városunkról is eltávozzatok ugyan, de mi — Isten velünk lévén — elkezdjük lassan, és meglátjuk mire segít Isten ő felsége.»

A nem akaró fél azért nagy szidalmazással elmenének, a városról imide-amoda elszikrázának, búdosának.

Mikor azért a dolgohoz hozzá akartanak volna kezdeni, nem találnak vala módot benne, hogymint hirdessék elé őket a gondviselők. Oka annak nem egyéb volt, hanem hogy házánál nem lakott az ember, kiváltképpen a ki város vége felé lakott; mert a házak körül nem volt sövény és kert, mert az elmúlt télen itt Vásárhelyt telett vala a Sigmond pártjára való had, és azok égették vala el, hanem az ember akárhun beszállott akár ki életére és házába; sátort s kalibát mit csinált s abban lakott, s a miá nem találta elő a pógár [t. i. aki gyűlésbe hivta]. Így azért soha el nem tudák még csak kezdeni is a dolgot, hanem más módot gondolának benne. Mert a czéhmestereket keresték fel minden czéhnak, és úgy vizsgálák meg a város népét, és úgy tudák meg, hogy hány ember maradt meg minden czéhban. Ezt registrumban irván, osztán a szerént dolgoztak és czirkáltak is, annak seriessét felírták, és táblára ragasztván, a kapuba fel-függesztették. Ez a tábla ma is in specie az kezembe vagyon, melyet a mint látom 1603-k esztendőben irtak elsőbben, de azután ép a másik oldalára a notariussal irattam denuo [újra].

No azért a summa az: hogy így hirdettek elé azután a mire kellett. Hozzája fogának azért a klastromhoz, és az égett fát s földet kitisztították, és fát hordának az erdőről annak megépítésére a nagy Istennek szent segítsége által 1602-k esztendőben kisasszony-nap tájatt; és hol meszet találtak felkeresték a városon, téгла pedig elég volt a klastrom tájatt és avval építették, ki barátoktól maradtott téгла volt.

Legelsőbben is azért a templomnak az ablakait rakák bé, és arra lővő-lyukat, és az eskolának — ki az előtt barátok czellája volt — az ablakait és ajtóit, és arra két kicsiny bástyát és emelcsős ajtót, reája a templomra is olyat csinálának dél felől. A pap háza felől a czinterem az ki vala, azt kihagyák. A Szent-Miklósról a megyés szentegyházról szedének cserepet le és avval cserepezék meg, mely máig is rajta vagyon.

Én azért mikor azt csinálták, akkor Magyarországon vol-

tam, hanem szent Márton napkor jöttem haza, és csak készen láttam a munkát, a mit addig építettek. Vettek vala az uraim az elmúlt 1594-dik esztendőben város számára valami fél szakállast úgy mint nyolczat, úgy a tájott egy tonna port is. Megtudnám írni, mi okon vették vala? de csak elhagyom. Mindazáltal azok a szakállások a segestyében elégték vala; a vasában került vala elő azt nem tudom hány, s azt is tehát megcsinálták, és valami hitvány bástyákat is építettek minden czéhok. Mert osztán ott benn a helyeket mind czéhonként osztották vala el, hogy ki hol csináljon kicsiny hajlékot magának. De a bástyáskákat is szinte úgy czéhokra osztották vala. A kinek bástya nem lehetett, annak falt osztottak és lövő-lyukat, s ott kellett állani, mikor riadás vagy félelmes állapot volt éjjel-nappal.

Ilyen nagy vigyázással kellett a sok félelmes nép között oltalmaznunk magunkat a kicsiny parányi erősségecskében. Bizonyos dolog azért, hogy ha lágyan viseltük volna magunkat, és kemény gondviselés nem lett volna reánk: tehát el nem kerülhettük volna soha, hogy lábbal nem vontanak volna ki onnat, a mint az tőlünk eltávoztak mondják vala — azért menének el s nem akarának velünk itt maradni és építtetni.

Ugy vagyom, hogy egykorban tehát aféle idegen nép, azokat a tőlünk elszakadott versengős város népét megkergették. Erdőn-é vagy falun voltak, nem tudom; de egyszer éjfélkorban eljövének egynéhányan a kőfal alá, békiáltának hogy béereszszük őket. De arra azt mondák: «hogy közel az erdő, mennyenek oda a hun eddig voltak.» Arra esmét mondának: «hogy ha mostan bébocsájtjuk, tehát azután vélünk maradnak és soha halálig el nem távoznak tőlünk; végre azon kérének bennünket, hogy kötelen vonogassuk őket a falon fel, mert ott lepi őket az ellenség.» De azt sem mielőkk; hanem a váracska fala alá sugorodának viradtig, és ott lőnek miglen módja lőn a béeresztésnek. Mert bizony akkor, ha megviradott is, nem nyitották meg a kapukat mindjárt, hanem a közel való házakat és helyeket először megjártatták: hogy valami gonosz emberek — a kik várunk ajtaja s kapuja után leskődnének — nincsenek é lesben valahol? Mikor azt megjárták és szorgalmasan megvizsgálták, úgy nyitották meg osztán a kaput s a rostélyocskának az ajtaját. Sőt minden ember — nem csak a rendelt czirkáló — fegyvert fogott kezébe akkor, és ki kapun, ki a bástyácskákban, s ki a falon vigyázott igen szorgalmasan — minden ember egyaránt, a mig a nap jól feljött; és azután osztán úgy oszlott ki-ki a mi dolga volt arra. Béereszték azért őket a kas-

télyba viradta után tanács akaratjából, de jó conditio alatt. És azután nem futottak az erdőre senki.

Mikor osztán ez a darab föld megizlette volna ennek a kicsiny erősségnek izét és jóvoltát, idefuta mind a föld népe, a ki megmaradott vala fegyvertől, és mind itt vere fészket közöttünk; lőtt oly, a ki ugyan itt maradt meg közöttünk ez mai napig is.

Egykorban tekintők, s hát a nemesség is ide szárnyallik, alá sugorodik és itt él hal velünk, és minden szerencsénket magával közli.

Ez tájott osztán a fegyver után nagy éhség kezde szorongatni bennünket, annyira, hogy a buza felment vala vékája egy forintra és feljebb is, mert számtalan futott nép volt közöttünk; az halál is elkezdődék ugyan ezen 1602-k esztendőn — karácson tájott ugyan nagy pestis kezde lenni, és igen holtanak ki éhhel s ki döggel.

Eltelvén valami nagy sok veszedelmes állapottal ez az esztendő, a kastélyban lakánk, sugorgánk, annak az ő építéséről gondolkodánk.

1603-k esztendőre kelve tavasszal Székely Móses esmét feljöve tatárral, törökkel. Bektes bassa volt a törökök előtt, és sokan melléje állának a székelyekben is, s mind a városokat magához hódoltatá Szebenben és Fogarason kívül. Háromszék sem álla oda melléje, de a nemesség inkább mind oda álla, és egyéb gyülevész hadak is valának körülle.

Bektes bassa valami aprószemü lövő-szerszámot is hozott vala magával, de Móses is szerzett volt egynehány taraczkot, a kit magával hordozta. Ugy tetszik, hogy Segesvár sem hódolt vala meg. Fejérvár felé felérkezék, s ott néhány német vala; azok megadák azt az éhség miá hitre, de a tatárt osztán utánok küldötték s levágták őket — ugy hallom. Onnat Kolosvár alá méne, de azok ugy láták mint az apjokat Székely Mósest, megis adák a várost néki; mert a német [Szamos-] Ujvárba ment vala belőlle, Básta pedig Szakmar felé méne, hogy ha lehet s kívántatnék, segítséget hozhasson onnat.

Az kolosváriak ez alkalmatossággal a jesuviták collegiumát nagy zélussal, frémitussal reája rohanván, megostromlák, és őket belőlle kihurczolták és kikísérék a város kapuján; nagy zápor esőben, hajdonfővel és felső ruha vagy palást nélkül indulának a tatár felé. És mikor a tatár látta volna őket, kérdék: micsoda emberek azok? Ott leszen a ki megmondja, hogy papok azok. Melyet hallván a tatár, csudálkozott rajta: miért

kellett annak úgy lenni? és köpenyeget reájok adtak és a táborra elkísérik őket megbántás nélkül. Pater Argentát homlokba ütötték vala, Joannes Nigert megölik a kolozsvári vitézek, a többin is valami száraz ütések estenek, de nem igen kérkedtek meg véle. Bogáti János viteté őket a maga szállására a táborba, s azután Górgény várába, s míg a dolog másképpen fordula, ott tartá őket. Így járanak akkor a jesuvita paterek a kolozváriakkal.

Székely Móses táborát Kolosvárról megindítván, méne Szamos-Ujvárhoz, hogy azt a németektől megvegye a várat; de csak meg sem bűzölheté. Hanem vagy kilencz száz legény gyült vala össze, kiknek feleségek és gyermekek ott a várban volt némelynek s kinek ott Déés tájant a havason vagy oly helyt a hol esmérte maradását, és ott táplálta a rettenetes drágaságban. Azokat a legényeket Móses hivatá hogy melléje jönnének, de amazok nem menének; mivel cselédjek a német birodalmában vala, és oda nem lehetett hagyni, mert azok is háborgatták volna őket jövődöben, mind magokat s mind házok népét; azért egy éjjel őket mind levágatá. Így lön dolgok szegényeknek.

Azok nem magyarországi hajduk voltak, hanem ott a tartománybéli szegény jobbágyból állottak, azok verték volt össze magokat, hogy óhassák szegények és táplálhassák a nagy veszedelem között és drágaságban magokat. Így veszté Móses el, annak a darab földnek a népét akkor.

Móses Kolosvárnál dolgát elvégezvén, kerüli szélyel az országot, és a tatár téssen szörnyü rablást, égetést és öldöklést. A magyar is a nagy drágaságban hol mit kaphatott, avál élhetett. A tatár egykor látván, hogy immár sok rabja vagyon, tehát egy részét haza bocsájtja a tatárnak öt ezer rabbal. Másoduttal esmét tíz ezer rabot küldtek haza más rendbéli tatártól.

Akarván Móses már által menni a Maroson, elsőbben szép levelét bocsájtja mindenüvé a székelyek közé, kérvén őket: «hogy mindjárt felkeljenek és melléje jöjjenek; ha hol pedig valaki ebben ellentartó lenne, tehát annak nem barátja, hanem ellensége lészen.» Elvívén a levelet minden székeken, a székely uraim — elsőbben Udvarhelyszék, minthogy oda való atyafi vala Móses — hozzá álla, hálát adván Istennek, hogy atyafiságokból s nemzetekből Isten fejedelmet támasztott volna! Mert már ötet fejedelemnek nevezik vala a Fejérvár megvétele után, mert ott volt a fejedelmi szék — csak hogy igen pusztá szék volt. Azért Marosszék is hozzá álla alkalmasint Aranyosszékkal

együtt, de nem mind. De Háromszék látván a pogányságnak rettenetes pusztítását, rablását, nem állanak oda, hanem magokra más gondot viselének. Ezt mondják vala egymásnak: látjuk mi azt jól, hogy ez az ő pogánnya, a tatár, nem válogat abban: ki áll Móses mellé s ki nem áll, hanem csak elrabolja a kit hun talál. Így ha mi melléje menyünk, itthon ő elrabolja a feleségeinket, gyermekeinket; mert Mósestől semmit nem vár, sem tart a tatár, hanem azt mieli a mit akar. Jobb azért itthon, ha oltalmazhatjuk magunkat, tehát oltalmazzuk; ha pedig nem óhatjuk, haljunk honynyunkban meg érettek, hogynem mind azt lássuk, mikor rabolja el a tatár őket és mikor viszi el. Ebben Háromszék megállta. Bocsátának azért vigyázásnak okáért erre ki a Rika felé ötszáz lovas a háromszékiek, melyet hamar hurré ad Mósesnek Udvarhelyszék, hogy vigyázzon azok ellen. El bocsátá azért Székely Móses Imecs Mihályt két ezer tatárral és magyarral, és véletlen üték meg őket és megverék, és onnat a jó nyereséggel megtérnek Móseshez. Megköszöni nékik, hogy jól cselekedtenek. Ezt Háromszék hallván, igen megbusulának rajta s vagynak nagy félelemben és rettegésben; a tatártól és Mósestől igen félnek, mert igen jól tudják, hogy Móses haragszik reájok. Mindazáltal annál inkább özsze gyűlnek, és táborba szállnak fejenként, és vigyáznak. Ezalatt hát Rác György bément volt Havasalföldébe, hogy a vajda adjon Háromszék mellé segítséget, míg ő kijöhet hadával; mert már tudta a vajda, hogy nem állott a Háromszék Móses mellé. A vajda pedig készül vala hogy maga is kijöjjön, és Bástát megsegitse Móses ellen; mert 1602-k esztendőben Bástá ültette Ráduly vajdát a tatár ellen székibe. Ada azért kész szép hadat a vajda Rác György mellé, és előljáróban kibocsátá a Bodzán őket. És kijöven Rác György Háromszékre, nyugovék két nap. Ezt látván Háromszék, igen nagy öröme lón rajta, és Móses ellen szivet vön. Mihály is esmét eljött volt, hogy Háromszéket ugyan derekasan megüsse és boszszuját kitöltse rajta Mósesért; de fele utjában megüté a Rác György szele s megtére, hogy keményebb csatával mennyen bé reájok.

Akkor a Székely Móses tábora Ekemezőnél fekszik vala, de a tatár nem ült veszteg, hanem az országban a hol hozzája fért, rablott és égetett, marháját a népnek ellopta a várak aloll s magát is levágta és elrablotta választás nélkül.

Akkor Móses itt Vásárhelynél hogy által mene a hidon, szállott vala meg Bogácson innét Gálfalva között, és vala Nyarádtónél első szálláson.

Immár kastélyocskánknak tiz holnapja vala hogy csinálni kezdtük vala, és a czintermet is két kicsiny bástyácskával erősíteni kezdtük vala a nagy hatalmas drágaságban, mely naponként nevedik vala rajtunk.

A tanács Mósesnek és Bektes bassának élést küldének Nyárádtőhöz; ugyan magamtól egyiktől; az apám Nagy Szabó János vala a bíró. Beadók azért az ajándékot, melyet mind a bassa, mind pedig Móses igen jó neven vón a szegény várostól, és ígéré nagy kegyelmességét, hogy ha az Isten élteti, nem lészen elfelejtve. Akkor én a kikkel az élést elvittem vala, haza bocsátatám, de én magam ott maradék, és a táborral egynéhány nap voltam ott.

Ekkor láttam, hogy — Makó György vala úgy tetszik és Imecs Mihály — több kapitányokkal együtt sok tatárral megindulának, és mondák, hogy Rácز Györgyre mennek Háromszékre, azokat elnézém. Maga is Móses megindula Segesvár felé, onnat akart elébb menni az elbocsátott csata után. De ez alatt béeérkezvén mind tatár s magyar, reá találnak társokra. Bocsátottak vala azért el vagy ezer lovas tatárt, hogy raboljon Háromszéken, hogy a székely ne mehessen Rácز György mellé; de immár a székely megegyezett vala véle egy része, de a többi Farkasvágónál vigyáz vala. Ezenközben kis Merza is ezer válogatott rázczal érkezék a székelyekhez és Rácز Györgyhöz. Míkor azért már a Móses hada meglátta volna Rácز György hadát, sereget rendele, a más fél is hasonlóképpen cselekedék, és a két had nagy vakmerőképpen egybe roppana, és oly erőss viadalt tőnek, hogy annak mását nem gyakor helyen láthatni. Mert Mósesnek hol mi szín népe vala, ott vala mind, de a tatár is mind a jova vala; számtalan nyilat szóra ugyan reája a tatár is, de a magyar hajdu, a rácz és székely a nyilat a puskába teszi vala, s úgy lövi vala a tatárt veszedelmesen. Ezt a dolgot látván a tatárok, csodálkoznak vala rajta, mi dolog légyen az, hogy tollu nélkül a magok nyilai oly sebessen vissza mennek reájok. Végtére soha el nem álhatták a magyar lövését, hogy mind nyil, golyóbis egyaránt megyen vala reájok, hanem végre megfutamodának. Ezt látván a Móses magyari is, azok is hátat adának, kiket a rácz és székely s magyar sokáig üze és vága. Elméne azért a ki elszaladhata Móseshez, és megmondák dolgot néki, kin igen busula, úgy hiszem azért, hogy volt mit gondolni; de mindazonáltal megindula és által méne az Apáczán.

A vajda is hallván e dolgot, hogy Erdélyben tatár és török vagon és rabol, béindula a havason s Rácز Györggyel és kis

Merzával akara megegyezni. Móses látván ezt, bizék igen a jó vitéz tatárokban, tudván vitézségeket; de azért nem meri magát sáncz nélkül hagyni, hanem lövő-szerszámaikat — a tatártól megválva — mind lovassát, mind gyalogját, még a bassát is szekérsánczba rekeszti, hogy onnat lövöldözze ellenségét, s hátul esmét a tatár lövöldözze meg. De a reménység igen megcsalá, mert mind gyalog szállának a vajda hajdui, csak egy kapczában, mert nagy sár vala a Móses tábora előtt, hogy már azon nem mehetnének által reája. De semmit nem tartózik a hajdu, hanem által mene, gázla, puskája kezében; löve ugyan hozzájuk Móses a taraczkal, de keveset árta aval. Hanem soha nem állhatá el a hajdu lövését, hanem a sánczot megbontja, ahol és kitől lehet elfutó-felet vészen mind török, mind magyar; a tatár még jó idején elmene a rabbal, semmit nem víva, mert azelőtt való napokban tudta mint járt vala a hajdukkal a vásáron. Elfuta azért ki hova láta. A török is — Bektes Bassa menyen amint lehet, de a rácz és magyar utána vagynak, akit elérhetnek igen vágják. Móses is foga a székelység felé, de Rácz György és Katona Mihály nevü csiki szent mihályfalvi székely, hátba öklelé a kopjával, és a fejét is el akará ütni, de Rácz György nem hagyá, hanem ő maga elüté a fejét, a lovát is magának hagyá; hanem egy turba volt a lován — abban nem patkószeg volt ugy kell hinni — azt adja Katona Mihálynak, s a fejét a vajdának viszi Rácz György.

Ezt a dolgot megirá Ráduly vajda Bástának, kin igen örüle és Szakmár felöll bėjöve Ujvár felé esmét; kin azok, a kik a német mellől Móses mellé állottak vala, igen megrémülének, és sokan a havasra, s ki török földé felé elbúdosik.

Egy Nagy Albert vala fő ember, Feketelakon a Mezőségen bir vala, mert ott láttam udvarházát. Küldte vala Móses ezt Lengyelország felé, hogy hadat gyűjtsön. Elmenvén, nem tudom mennyit gyűjtött is volt ugyan, de azalatt hát megesett Bécsbe az ebvásár. Hallotta, hogy suspust vallott volna az ura Székely Móses, és nem foghatott egyebüvé, hanem aláfogott Tömösvár felé — Vaskapunál akart kimenni. Mikor Fejérvárnál menne, talál 150 gyalog németet — Szebenből bódorgottak vala oda felé — azokat Fejérvárba szorítja, és a sok néppel reá hága és levágja Nagy Albert őket. Azután alá indula Vaskapu felé mondhatatlan nagy dulással, fosztással és vérontással. Ez Bástának tudtára lón hamar, és bocsáta utánnok két száz szép lovas hajdut, és elérék Nagy Albertet és megverék. Ráduly vajda pedig a Székely Móses harcza után nem igen sokat mulata az

országban, hanem csak addig, míg az udvarhelyszékieken dulata valami kicsinyt boszszujában, hogy Székely Móses mellé állottak volt. De hinni kell, hogy a had dolga olyan, hogy kár nélkül nem jár a hol had jár. De elég hogy kiméne s székibe üle, s Bástának hagyá az országot birnia. Básta ez alatt maga is esmét a mely várakat, városokat Mósesnek megadtak vala, tehát megvizsgálá és őket hitlenség alá veti. De nagy része a fő népének a török földre felé alá méne, és ki havason, ki várakban nagy félelemmel lesugorodék, mert tudta vétkét — a maga conscientíája dictálta azt sokaknak. De tudván azt Básta, hogy annak az oka nem lehet a köznép, csak azokra haragudt, a kik nagyrenden valók voltak, és a kiknek pecsétjek és hütök a levéllel együtt Bástánál volt. Sokaknak a nagyrenden valók közül bátran szemekre vetette az «áruló» nevet. De bizonyára a közrendnek is a hajduk és németek ugyancsak oda mondották azt: «Áhá, tarka hitü hajas török, ez s ez lélek kurvafiai! nem szánom — Isten ugy segéljen — levágni az erdélyi embert, mint a pogányt.»

Básta mindazonáltal, noha akkor haragjában ugyan nem ellenzette az ő hajduit a kapdosástól, de végre megvonitá zabolájokat és másképpen rendelé dolgát. Ő Déésen egy gyűlést hirdettetett, de erről ezután szollok.

Básta uralma.

Más gyűlést is hirdetett vala Dévára, nem jut jól eszembe: ha tavaly vala é vagy a Móses harcza után? De egyik akár melyik légyen, de azt hirdetteté levele által: «hogy valaki Dévába a gyűlésre nem compareál, tehát az világoson a római császárnak árulója; de a ki ott lészen, hivének inkább számláltatik.» Ez a dolog nehéz vala azoknak, a kik azelőtt ellene támadtak vala Bástának három uttal: elsőbben a fejevári harcban, másodsor Sigmondal Kolosvárnál és a bassával a mikor Kolosvárat megszállották vala, harmadszor hogy Székely Móses mellé állott vala, mikor Brassónál elvesze. Nem mere azért sok elmenni a gyűlésbe, félvén attól, hogy ott Básta megfogja őket. Mindazonáltal lőnek olyak, kik nem elannyira tudták vétkeket, elmenének igen nagy lelkereszketve. Bástának pedig minden hadai ott a vár körül voltak.

Básta immár hogy az egész országnak házat, palotát rendel, és megparancsolja, hogy oda gyűljön az ország — maga bizony csak némelyek voltak ott, az uraknak nagy a török

között volt és imitt-amott. Bémenniék azért a palotába, és mikor már ott volnának a várakozásban, de nagy félelemben, várván halálok óráját: Básta kiküld és a neveket regisztráltatja mindennek és látja azt, hogy a bakja nincs ott. Magába szállván, megszánja őket, látván mely nagy félelemben vagynak. Kiküldi követit az országhoz és azt kérdeti: Ha ki hivei? és az igaz hüséget kinek tartják? Melyre felel az ország: hogy a római császárhoz tartják a hüséget. Egykor Básta csak kiküldi elejébe a nagy rakás levelet, a kibén a miriszlói harcikor Csákival megesküdték volt, mikor Mihály vajdát megverte volt. Azt látá az ország népe, mivel ott is vagynak azokban a kiknek ott a pecsétek, — ez eltelvén, más rakás levelet esmét küld ki — melyet imitt-amott fogtanak el — melyekben Mósesnek, Sigmondnak mutatták hüségeket, és ott is ugyan mellette a hadban voltak. Ezt is sokan látják, hogy kezek írása, s ő pecsétit ki-ki megesmeri. Elíjednek. «Nosza immár — így gondolkodnak — de bezzeg ma elválík a ... r a májtól; de nem lészen — ugymond — mánál tovább a mi életünk! »

Mind ez is meglévén, esmét Básta embere által azt kérdi az országtól: «Látják-é állapotjokat miben légyen, avagy nem?» Arra az ország hallgat. Esmét kikiáltatja azt az ország között háromszor: «Quid vultis a me ut faciam vobiscum: justitiamne aut gratiam?» Ezt hallván az ország, megijed és gondolkodik. Látja a dolgot. És mikor másodsor ezen dolgot iteráltatná Básta, felkiált az ország, és azt kiáltja: «Non petimus justitiam, sed gratiam.» Ezen Básta sokat gondolkodván, egykorban ő maga is kimenyen az ország közé, és őmaga előszámlálja az ő jótétét az országgal szép renddel. Elsőbben azt: «hogy Mihály vajdát Miriszlónál megverte, és az országot a Tyrannus kezéből kiszabadította, holott a vajda elrendelte volt azt még a harcz előtt, hogy a magyar nemzetséget, s főképpen a nemességet és a városokat elfogyassa, és ráczot s oláhot telepítsen helyette. Hát a harcz után — ha megverhet vala — gondoljátok meg, mint jártatok volna?» Másoduttal: «mikor császár velem együtt elbocsáttá, hogy eljőjjünk és az országban még ebet is ne hagyjunk elevenségben. Én azt eszembe vévén a vajda gonosz akaratját az országhoz, sőt látván, hogy az országot kedvem ellen, tanácsom nélkül pusztíttatja és égetteti, megszánám szivemben az ártatlan népet, ellene állék akaratjának másodsor is, s megöletém Tordánál; nem bocsáttám a dologban tovább, és a hajdukat vissza hivatám, a kik a ti tulajdon nemzetetek voltak, nem németek. Immár a két veszedelmet Istenért rollatok fegy-

verimmel elvettem, ti pedig az én jótétemért fegyvert fogtak két uttal, és esküvéstek ellen magatokat istentelenül árul-
tatásba ejtettétek. Im mostan esmét császár ő felsége hallván
e rebelliot — noha akkor is megparancsolta vala — de most
ujabban is parancsolja, hogy az árulókat megbüntessem, fejét
megnyúztatván, oda szeme elejibe küldjem. Azért mit mivel-
hetek én egyebet császár parancsolatjánál? Ti mindnyájan
árulók vagytok! és elöttetek halálotok, látjátok! De im, hagyok
gondolkodásra három órát, mind nektek, s mind magamnak.»
Ezt hallván, immár világosan látja az ország, hogy semmi igaz
mentségek nem lehet senkinek; nem imigy-amugy, hanem
ugyan világosan látják az országnak vesztét és magoknak. Azért
követet választanak és béküldnek, hogy gratiáért menjen és
kérjen. Az ország közü bémenvén Básta esmét, igen sziligyen
szoll nékik: «Im mostani úttal is elvészem az egész országról a
fegyvert, és a császár haragját én magamra veszem; meg vagyon
a felséges római császár gratiája, ugyan hire nélkül, de ugy
hogy többször árulók és háládatlanok ne légyetek. Valaki azért
békével akar maradni, tehát hitlevelét adja pecsétje alatt, és
én is annak a gratiát megadom; mert valakinek gratiája nem
lészen, ha előll találja valaki a hadi nép közül és gratia vele
nemlészen, tehát azt szabadlészen mint árulót exequálni.» Ezt
az ország népe acceptálá; mindegyig hütöket béiraták a nevek-
kel együtt, és minden ember oda adá hitlevelét, és a ki béadta
tehát annak gratia-levelet adtak helyette. És azt mindenütt
magával kellett hordozni, és ha előll találta a bolon vagy német,
vagy hajdu, vagy rácz, csak azt mondotta: «Hun gratia?» S
csak megütötte a mellyét és azt mondotta: «Ihon itt» kivette
és megmutatta — csak elment mellette. Ez így lévén akkor,
a nagy tisztes gyűlés elbomla így a mint mondám, és elméne
a hire az országban a Básta gratiájának. És ott a tájban a hol
osztán azon a télen Básta telett és forgott, minden ember gratiát
váltott, egyébképpen módja nem volt a szélyel-járásban sem-
miképpen.

Ezenközben nevedik vala a drágaság az országban, a
döghalállal és fegyverrel egyetemben; mert a magyar hajdu a
havas-torkokat mind feljárja vala, és az oda futott népet levágja
vala nagy kegyetlenséggel, és mindenétől megfosztja vala, és
éhelhalóvá hagyja vala. Nincs oly nyelv, aki azoknak kegyet-
lenségeket megírhasssa; mert a Básta szavával nem sokat gon-
doltak. Mert hogy 1601-dik esztendőben Mihály vajda elő-
bocsátja vala őket benne, megizlették vala, és nehezen hagy-

hatják vala el az istentelenséget. Egy könyv lenne csak rollok irni, de az ő istentelen dolgokról szomorúság és nemzetül gyaláztat — azért elhagyom.

Menten-ment a sok panaszló szegény ember Bástára panasolni Kolosvárra és egyebüvé is, de csak azt kérdete a nagy jámbor: «Magyar-e a ki azt mivelte?» s azt mondták néki: «Magyar nagyságos uram.» Arra azt mondta: «Oh uram Istenem? Ego puto, illos esse incarnatos diabolos.» Mondotta szegény panaszló: «Mikor német jő, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit nem hágy, mind elviszi.» Ezen sirt a szegény panaszló ember, és vélle Básta is sirt. Mert ő eleibe egy koldus is bémehetett — egyébbel nem bocsátotta el, hanem csak azt mondta: «hogy ha bolon vagy német volna, bizony birnék aval, s megbüntetném, de magyarral nem tudok birni.» Küldött ugyan hogy valamint oltalmazták őket, de annak csak kevés haszna volt.

A dévai gyűlésről valamit szóllánk ugyan, de mivel a déési gyűlést emlitém feljebb, valamit akarok irni rolla.

Hogy a buza drágodik vala szörnyen, nem tudom bizony ha e gyűlésben szolltak volt é annak limitatiojáról valamit; de elég, hogy országszerte kiment vala a Básta levele. Nem jut eszembe miképpen limitált vala, de ide a mi városunkba is hozták vala levelét róla. Mi lön benne? Egykor ugy megakada országszerte a buza árulás, hogy sohult nem kezde az ember buzát vehetni pénzen, és nagy hirtelen sok számtalan ember hala meg éhen, a limitátiozás mián. Egykor hát Básta hamar megesmérte a dolgot, és esmét azon a nyomon mindenüvé levelet küldé: «hogy senki ne féljen s ne limitátiozzon, hanem a ki mint adhatja, ugy adja buzáját.» Egykor hát elég buza lön, és azután az ember hozott s eladta a mint adhatta. A buza ára hamar — egy nap s két nap esmég olyan hamar megapadott reménység kívül. Ez a buza állapotjának tulajdonsága, azt ugy tanultam meg. Semmire sem emlékezhetem hogy hallottam volna, mit forgattak volna a déési gyűlésben. Adót Básta nem vetett az országra, sem semmit nem kért az országtól; azt mondta, hogy mostan megadta az adót a nemes ország, megéri 40 esztendeig vélle. Tudom, hogy Borsos Tamás és Bodoni Bálint vala e gyűlésben innét M. Vásárhelyről, és töllük hallottam, hogy Básta előtt és az ország előtt [a székelyek] azon instáltak, sőt nagy erőssen fenyegetődztek, hogy ezt a mi kicsiny épületünket, ugymint a kastélyt nem engedik meg hogy építsük, hanem elhányják — váltig contradicáltak Básta és az

ország előtt. Melyet mikoron hallott volna Básta, jól végére ment, micsoda dolog légyen az? És mikor mind a székelység s mind a vásárhelyi követek eleibe adták volna, tehát igen nevette és csudálkozott azon, hogy azt mondták a székelyek, hogy nekik azt tartja az ő törvények: hogy a székelységen vár ne légyen. Básta azt mondtotta: «Micsoda nagy bolondság lehet az; hiszem a volna jó, hogy minden faluban kastély volna és valami erősség.» Arra ugyan csak azt mondták a székelyek: «hogy ők nem engedik, hogy legyen, hanem reánk jönnek és elhányják a kastélyocskánkat.» Az napról elhaladt a controversia, és más napra hagyta Básta és az ország, hogy jobban meglátják a dolgot és eligazítják. Básta pedig kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy micsoda állapotjok vagyon: hogy ők mindenkori és fizetés nélkül való hadak; azt is tudta, hogy hajlandó nép az, melyet a Mihály vajda idejebéli dolgon tanult meg, s tudta hogy jó a kész nép.

Borsos Tamás mindazáltal, és a véle lévő atyánkfiai ezt látván, hogy a székelység igen keményen fogta azt a dolgot ellenünk, tehát azon a napon Bástát ujabban megtalálja — ott ajándék nem lehetett, mert ehez tartózni nem tudtanak semmit — azután az urakat is mind egyig; de nem sok ur vala, mert némelyik benne a török közé futott volt; Kornis Gáspárt pedig a hajduk — hogy Kolosvárra ment volt Radnóthról 1601-k esztendőben, mikor Básta Mihály vajdával Szilágyból Kolosvár alá jöve — levágták vala sok jámbor szolgálival s fő emberekkel együtt. Én ott Radnóthban voltam akkor — a mint oda feljebb emlékeztem — úgy tetszik a Kornis Gáspár selyéit én viaszoztam meg és borítottam meg egy emberrel. Sennyei Pongráczot tudom, hogy ott forgott, de erdélyi urat, nem igen jut eszembe hogy ki lett volna. Voltak ugyan azért akkor ott a déési gyűlésben némely alacsonyabb rendü urak, de nem sok. Azokat is mind eljárták az uraim, hogy ha esmét elkezdi a székelység a dolgot, tehát ne hagyjanak ilyen nagy igazságunkban. Más napra kelvén, annál is nagyobb vehemenciával előll kezdik esmét a dolgot, hogy általán fogva reánk jönnek és elhányják a kastélyt. Az uraim arra esmét így replikálnak: hogy «lám Háromszéken sok kastély van, és azt miért nem hánnyátok el?» Arra azt mondák: hogy Molduvából gyakran félelmek van azoknak s azért — de azok csak apró kerítések. Arra azt mondták: «hogy ez is kicsiny csak, s nekünk is van mitől féljünk.» Erre nem felelhetek semmit. Utoljára aval is ellent vetettek a mi uraink: hogy nem vagyunk

mi székelyek, hanem városiak. Arra esmét azt felelték: «Közte vagy on a város a székelyföldnek.» Esmét arra azt mondották: «Hogy avál nincsen hatalmatok a mi városunk földén, sem pedig magunkon, hogy körülöttünk székelyfölde vagy on.» Arra sem felelhettek, hanem csak nagy haraggal kiáltották: hogy elhánnyák várunkat átaljában.

Végre azt találák fel: «hogy az egyház jószága és földje volt, ugy mint a barátok temploma avagy klastroma, és azokat ifju János király üzte ki belölle, és a királyra szállott, és a király osztán az ő jus regiumát ugy conferálta nekünk; azért hát nincsen s nem is lehet semmi competentiájok az egyház földjéhez.» Itt bezzeg megakadott a szekerek, de afelől ugyan fenyegettek bennünket, de semmit nem adtunk akkor on rajtok. Mert magok is hát egyszer oda futnak, hogy látják emberséges magunkviselését, jóllehet hogy ugyan tartottunk valamit felölle eszünkben, és még mostan is az a tanács: cautusok légyünk dolgainkban nem csak abból a dologból, hanem vagy on egyéb is a mire igen reá vigyázzunk; mert nincsen soha igaz jó akarrattal mi hozzánk a székelység, sem nemességnek nagy része. Sapienti satis est.

Ebben, ez a székelyek dolga megfekvék akkor, hanem az uraim haza jöven onnét, Bástát ujabban megtalálták. Adtak é vagy nem valami ajándékot neki? nem tudom. És mivel a fejlődelmek annuentiája nélkül senki sem csinálhat eféle épületeket, tőle levelet az immunitásra és építésre kértek, melyet örömet a jámbor megadott, És a volt osztán erősségünk egyideig.

De nem sok idő elmulván, esmét a praedicator uraim támadának reánk miatta és contradicálának, s talán citálták is volt a várost. De azt nem tudom: tanulták é meg igazságokat a mi feleletünkben, «hogy egyház földén a kastély», mivel a székelyek ellen avál oltalmaztuk vala meg magunkat. Ők is azért erre építtenek ellenünk. A város ezt hamar eszébe vevén, más irral köté bé a dolgot, és békességre foga velek. Mert azt ígéré, hogy a templomot megépitti és el nem bontja, scholát is illendőt rendelnek ott benn a várban, a ki olyankorra légyen, mikor háborúság vagy on; itt künn is egy olyan eskolát építenek a békességes időre, kiben taníthatnak és megnyughatnak velle. Ezt megértvén a praedicator uraim, valami igen nehezen engedének neki és békesség lón. Ilyen sok nyavalyával kezdettük el ezt a várat, és sok veszedelmes napokon építettük, mert a szablya éjjel-nappal oldalunkon volt, és a puska a kezünkben: hun a tatár, hun a török, hun a bolon s hun a hajdu körülünk for-

gott; csak Isten mondhatná azt meg, mint töltöttük el napjainkat ekkor. Mikor Medgyesben lakék Rácz György és a német kapitány, egyszer megverék Gyulafi Lászlót Ebesfalvánál, és osztán csak hamar reánk is ide akartak jöni, hogy reánk szállják a kastélyt. De ez maradjon továbbra.

No immár elvégzem a schola dolgát. A szent Miklós szentegyháza mellett, a ki most eskola, egykorban ugymint 1596-ban egy [Baranyai] Décsi János nevü mester vala itt, és azt a házat ki most eskola, megkérte volt Báthori Sigmondtól, s néki adta vala, és ő megépítette vala s benne lakék feleségével. Holott nem adhatóját adta volt Báthori Sigmond. Oka az, mert a megyés templom és megyés pap háza is eskola volt ekkor, mikor a klastrom a barátoké volt; de hogy a városnak adta volt a király — avagy csak occupálták az uraim — hát nem kellett az a megye papja háza és eskola, és semmit nem gondoltak véle hogy néki adta a scholamesternek Sigmond, s így urasodott vala el a várostól nagy mód nélkül a lágyság és bolondság miá. Hanem osztán hogy a barátok klastromából lett eskolából az égés után kastélyt csinálának, és a praedicatoroknak megígérök azt: hogy a schola helyébe scholát építettünk, tehát ezt osztán a Décsi János öcscsétől Décsi Dánieltől, pénzen és más házon a város megcserélé, és úgy csinálának scholát belölle. De a várbán is rendelének scholának való házakat, kiben szoruláskor a mester és deákok s gyermekek lakhassanak s tanulhassanak. A papok azért így állának el rollunk és akkor is ily módon lön dolgunk a jámbor praedicatorokkal a kastély dolgából.

Ezt akarám a Básta Erdélyben lett gyűléséről irni. De nem hagyom hátra a kolosváriak dolgát: «mint járanak Bástával, hogy Székely Mósesnek megadák vala a várost, és hogy a jésu-víták klastromát eltörék törvénytelenül és magokat megölék s megsebesíték, a városból kivonozák, s azután mindeneket felpredálák, végre templomokat leronták és abban minden szentséget szenttelenné tőnek ország és fejedelem hire nélkül, csak a magok dühösségekből.»

Básta mikor beszállani akart Kolosvárra, hogy bėjött Szakmárról a Móses király veszedelme után, hallottam de nem láttam, hogy nem bocsáták bé a városba, nem tudhatom mit gondoltak. Azt hiszem, hogy azt tudták, hogy őket menten mind szablyára hányatja, holott arra nem volt semmi szándéka. És mikor ott állana, a hadai a kapu előtt várakozván, tehát egy darab kőfal — nagyobb egy kapunyi helynél — magától leomlott, és azt meglátván Básta: ha való é? parancsolta a muska-

térosoknak, hogy azon az omláson mennének bé; és azon bementek volna, és ő magának osztán úgy nyitották volna meg a kaput. De én azért nem hallottam, hanem egy Enyedi Pál irásában olvastam. No azért ha úgy is ha nem is, en nem vitatom, hanem Básta bémenyen és letelepedik és vallat felölle: «kik voltak azok, a kik fő okai voltak az árultatásnak és annak a nagy sacrilegiumnak?» És a községet nem bántja, hanem a fejeiben hatvant megfogata, és ott egy házban tartották őket sub custodia. Bástát a paterek engesztelték, mert bémentek vala azon őszön a paterek. Végre a piacon lévő templomot elvevé Básta és szent Mihály napján belé bocsátá őket; magokon pedig csak kicsidet vőn, mert egyik is azt megadhatta volna, úgy mint hatvanezer forintot. Csak azon kérte Básta a patereket, hogy a gyilkost hadd büntesse meg, és azt a másikat, a ki a pater Árgentát homlokba ütötte volt. De soha nem engedék a paterek, hogy senki meghaljon, hanem más factiot találtak valamit. A királybirót — Szöcsi Mihály vala — nem tudom bizony hun ölték meg, de azt megölték, de más dologért. Katona Mihályt esmét úgy tetszik hogy Mihály vajda idejében ölék meg, de nem Básta, hanem a vajda; a többi mind békével megszabadula. Esett ugyan a gonosz néptől halál ott Kolosváratt, de az nem Básta akarátja volt, hanem magokban mint volt? hogy volt? szállójától lett? ki tudja hogy lehetett. Ezeket és csak rövideden akarám emlékezetbe hagyni, mert látom, hogy már csak akkori ember sincsen, a ki ezt szemeivel látta volna. És azért az 1603-k esztendő végződjék el itt.

1604 esztendőben die 21 januarii Angalit-szüz napján a kastélyban laktunkban vittem haza az én feleségemet Rósás Ersébetet. Ott volt a mennyegző a kisebbik comításban a ki a barátok sütőháza volt régen, de azután ott kinozták meg a foglyokat, a ki halálra való volt.

A ház pedig, a kibe vittem, fenn vagyon a hol a diákok laktak vala kamarákban; annak egyikét adták vala nékem, és azt csináltam vala meg, s ott laktam vélle. Régen barátok cellája volt az, deákgyermek koromban elégszer verték meg a ...gemet ott a kamarában; és abban a házban is a hol a vendég vala elégszer csaptak meg, hogy a leczkét nem tudtam elmondani. Nagy drágaság vala felette, mert a buza csak az elmúlt tavasszal fel ment vala huszonnégy forintra egy marosköble, és a zab 60 pénzre, feljebb is, mert én is adtam egy véka buzát egy forinton és 25 pénzen. Akkor pedig igen jó pénz jár vala; amaz szép ó dutka 9 pénzbe járt, és az apró pénz amaz szép

Ferdinandus pénze jár vala, a kivel maig is élnek Molduvában és Havasalföldében, de most abban egy forintért többet adnak 50 pénz. Az arany forint immár fel ment vala két forintra egy arany, és igen bővön forog vala; a tallér egy forintban és tiz pénzben a szép régi Ferdinandus talléra; gyermekkoromban pedig ugymint 1590-k esztendő tájatt, a sárig arany másfél forintba láttam hogy járt, tallér pedig 80, 90 pénzbe egy Ferdinandus talléra, a dutka 9 pénzbe.

De még is az 1604-k esztendőbéli dolgokra térek. Akkor a bort az én házasságom tájatt kupáját dr. 28 pénzen, egy ludat adtak 66 pénzen, egy tyukot 26 pénzen, egy font hust 4 pénzen, egy ejtel vaját egy forinton — én az én menyegzőmre Kolosvárt vettem vala 12 ejtel vaját 12 forinton — egy hagymafő akármelyik egy pénzen, egy tyukmony egy s két pénzen, egy font borsot három forinton, a gyömbért flor. 1 dr. 50, sáfrány akármelyik rosz flor. 4 és egy mása szalonna 16 forinton, egy véka kása flor. 2. Még is itt benn a városban, mihelyt a kastélyt bonyolitanók, minden elég volt, a kinek pénze volt tehát nem mult el azon hogy nem talált volna.

N. b. Nagy áldása volt Istennek az a gondolat, hogy akkor az a kastély építése lőtt, mert nagy darab földnek lön megmaradására és oltalmára. Noha látom mostan azt, hogy elhagyták az emberek, az építését megunták, nincsen becsületi, maga most más állapottal vagyon építve a mi jámbor atyáink industriája által; mely industria, látom világosan, hogy a mostani ifju tanács uraimtól eltávozott és teljességgel elfogyott. Én nem érem meg, de ők megérik az időt, hogy megbánják azt a gaz negligentiájokat. De ezt is abba hagyom — ő dolgok.

Erre az 1604-k esztendőre azt irom elsőbben, hogy vala egy Borbély Kristóf, ki Radnóthon lakik vala; a húgomat, a Borsos Tamás leányát Erzsébetet vette vala, csak a háboruság előtt. Először 1601-n szent Lőrincz nap-tájban oda futottunk vala mind atyafiakul Radnóthba, és ő ott lakott — elég emberiséggel volt. Végre hogy nekünk kastélyunk lön s haza szállánk, ő is feljött és itt commorált s lakott köztünk. Egykor egy tavaszfélt Básta Kolosvárról egy levelet küldött hát a tanácsnak, hogy mindjárt Borbély Kristófot fogva küldjék Kolosvárra hozzája. Azt senki nem tudta, hogy mi vétett volt Bástának. Az a Borbély Kristóf török fiu, avagy arnót fiu vala, s ugyan törökös ember is vala, és igen sokat csácsogott a német császár avagy a német nemzetség ellen. Hallottam magam is

benne. Talám olyan mehetett a Básta fülébe, s azért ha haragudt meg Básta reája; de én azért nem tudom. De más dolgot is mondhatok felölle. Mert tavaly, hogy a kolosváriak a klastromot felverték vala, ő is akkor ott élt vélek, mint egyik szintén olyan volt s még inkább: mert hallom hirrel, hogy ő ütötte homlokba pater Argentát, s talám az a dolog foroghatott elé. Borsos Tamás bátyám vala a bíró, és ugyan maga méne el véle Bástához — mert veje vala — nem tudom ha ott találták é Bástát vagy nem? De semmi gondja nem lón, békével házához jött Radnóthra. Akkor az a dolog abba lón. Hanem egy huszanöt esztendő tájatt — ugy jut eszembe — azután magát gondolta tehát, és a tanácsot az ő megfogásáért evocálá, és nagy törekedéssel kétszáz forintba végezek el véle a fogságot. Ily dolog lón az invigilantiából, maga a Básta levelére fogták vala meg.

Ebben az esztendőben mintegy pünköst tájatt, Básta az országban némely városokban és várakban népet hagyván, ő maga kiment hadával az országból szép lassúsággal. De a kóborló hajduságot imitt-amott a kik a havasokra és egyéb helyekre voltak, itt benn hagyá, mivel azelőtt is keveset hallgattak tőlle. Volt iszonyú nagy kóborlás az országban minden helyeken, hanem a hol valami kicsiny erősség volt, ott még is megmaradtak valamint.

Egykor kezdők hallani, hogy oda ki Bocskai István fel-támadott a német ellen, és sok hajdu gyült össze. Én arról, mivel ott nem voltam, semmit nem irok, hanem a ki mit akar érteni arról, lássa meg az Indiciumban ha talál valamit. Tudom, hogy Pecz Jánost megveré Diószegnél, és ráczokat is hallottam hogy vert meg. Azt elhagyom.

Egykor látom, hogy Gyulafi László ide szálla Vásárhelyre, s mondának, hogy Bocskai küldte ide gubernátorságra. És hadak is kezdenek ide szivárgani — Bocskai hivei. És így benne rekede a német az országba, és tova fel Eperjes tájatt volt Básta az ő hadaival, és ott vonakodott Bocskaival. Gyulafi is itt a medgyesi némettől és ráczoktól őrizkedett, és alá jártanak csatára reájok. Bizony féltünk is tőlük; mert Rác György is benne volt Medgyesben a német kapitánnyal — jó német gyalogokkal és jó vitéz ráczokkal.

Egykor elmenének, hogy Medgyest megvegyék ágyu nélkül. De feléje sem mehete a mi hadunk, meg sem nézhető jól Medgyest, haza jövének onnat; de úgy tetszik az immár 1605-k esztendőben volt.

Bocskai szabadságharcának erdélyi visszhangja.

1605 esztendőben Bocskai István Rudolphussal ősze kapott vala, de mi végett? eléggé én azt nem tudom. De látni való dolog, hogy az emberi állat a fejedelemséget szereti, ha módja vagyon a dologban. Bocskai nem esztelen ember vala. Ezelőtt 1599-k esztendőben is, mikor Mihály vajda Báthori Andrástól elnyerte vala az országot, Bocskai is Monostorig jött vala az ő hadaival, de akkor nem szolgálta néki a szerencse. Hanem imhol látod, mostan immár hun vagyon az alkalmatosság ... Valamit tudnék itt írni, de azt is ebben hagyom; indító okait is mivégre volt? azt is tudom igen jól. Pedig hogy nem lehet meg a vége annak ugy, a mint a kassai praedicator a többivel együtt feltették volt a czélt. Isten jobban adá annál!

A mint ide fel emlékeztem vala a mi várunk építéséről, mennyi ellenkezőink támadtak vala — megmondám, ugy bizony nem is tudták azt az uraim mikor elsőbben ahoz fogtak: eféle erősséget, hogy a fejedelem akaratjából és privilégiumával szoktak elkezdni, s nem is jártak volna utánna, ha a praedicatorok és székelyek nem meg tanítnak vala.

Megértvén azért immár minden bizonnyal, hogy Bocskai volna Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, felnyiták bíró uramék szemeket és Borsos Tamást Kassára küldék Bocskai fejedelemhez, hogy nem csak a vár csinálására való privilegiumot adjon, hanem mutassa valami kegyelmességét hozzánk és conferáljon valamit, hogy épithessük az elkezdett munkát. Melyet mikor Borsos Tamás szája által Bocskai meghallgatott volna, igen kegyelmesen vette, hogy annyi földről látogatni fáradtak, és örült azon, hogy a város nem csak megmaradt, hanem épül is. Igen javallotta és dicsérte, hogy magyarok lévén, mint a szászok, igyekeznek hogy nekik is erősségük legyen. Végtére a segítség fellől azt kérdezte: hogy ha a városnak valami dézma tartozása vagyon é? Arra azt felelték: hogy nincsen bor dézmánál egyéb, mert buza dézmát nem szoktunk adni; de a bor dézmát is Gyulafi László zálogba oda vetette volt, hogy ország szükségére pénzt kért volt töllünk, s mostan is kezünkben vagyon a dézma. Esmét azt kérdi: hogy miképpen vagyon ott a dézma? Ha úgy é, hogy a miglen megadatik a summa, tehát addig övék legyen a dézma? Arra azt mondották: hogy nem úgy, hanem computálván a bor árát, mihelyt kitellik abból a summa, a fiscusnak vissza bocsáttassék a dézma. Azután mondja azt Bocskai, hogy: «Mostan sok szükségünk

vagynak, mert hadunkra sok pénz kell és mégyen. Egyébbel nem lehetek, hanem azt a dézmát usque ad beneplacitum néktek conferáлом, s azután más kegyelmességemet is ajánlom.» Ez a válasz lett arról. A vár építéséről azt kérlette: «Ha eddig volt é privilégiumotok rolla hogy épithesetek?» Arra azt felelték: hogy volt Bástától, melyet Déésen adott volt. Azután téssen ilyen választ: «Jó hiveim! abban is kedveskedem jó szivel. De aféle levélnek ország és tanács consensussából kell adatni, s még pedig publicáltatni is, hogy ha legjobb módon akarjátok lenni. Mostan pedig itt sem tanácsim nincsenek egészszen, sem gyülés ideje nincs, hogy a dolog mindenképpen végbe meheszen. Sőt úgy lenne az legjobb módjával, ha mind erdélyi tanácsosaink s mind pedig a magyarországi tanácsosaink együtt lennének. Hanem el kell haladni mostanról, és rövid-nap bémenyek Erdélybe ott való dolgaink eligazítására; holott mind a magyarországi s mind az erdélyi statusok, tanácsinkkal együtt ott léznek, s azokkal közölvén a dolgot, megadom a privilegiumot. Ne légyen késő, mert úgy léssen erősebb. Mostan is adok magamtól levelet, addig ahoz ragaszkodjatok, miglen azt véghez vihetitek, akit Erdélyben adunk — Isten velünk lévén.»

Evel a levéllel és válaszszal megjöve Borsos Tamás. És Bethlen Gáborig aval voltunk. A dézmát is bírák, de nem tudom mikor eresztették ki kezekből.

Irtam vala oda fel, hogy ismét Vásárhelyről oda csatáztak az itt való hadak Medgyesre; végre ugyan oda reájuk menénk — és székely hadak is voltak — hogy már ijedtekben megadják, de ott ebben semmit adának rajtunk a medgyesiek. Egykor Szakmarból hozának két szép ágyukat ide a piacra, és ugy indulának el, hogy megszállják Medgyest. Gyulafi László volt előttök. Az ágyukat Szalai Ferencztől küldte vala bé Bocskai. És mikor megszállottak volna Holdvilághoz a Gyulafi tábora, Medgyesből egy hajnalban kiütött Rác György és a német, és megverék őket és az ágyukat Medgyesbe vivék, és Rác György a szebenieknek adá jó áron és most is ott vagyon nállok s övék. Ő maga Gyulafi László elszaladt volt igen kevesed magával tova Segesvár felé, egy nagy erdön ott bolygott, egy-néhány napig volt oda. Hoztak volt ugyan levelet az ő nevére, de a subscriptio nem az övé volt. Egykor elé búdosott hát szegény, és azután megesmértem az ő subscriptióját. Nem sok napok után meghala, ugyan az hadban oda bé, nem tudom hol.

Immár noha Bocskai oda fel a németet majd ugyan fel-

nyomta vala és Magyarországon ugyan már fejedelem vala, de az Erdélyben maradt németek nem igen félnek vala az árnyékoktól, nem igen hagyják alább a dolgot; mert még a holdvilági triumphus előtt is hogy Gyulafit megverék, Medgyesből ők is kijártanak csatára. Egyszer az Apafi kastélyára — a micsodás akkor lehetett — kijöttek vala, hogy megvegyék; de amazok emberül forgódtanak, sűrűn lőtenek, és nem fértének hozzájuk a jó lövéstől; elmentenek akkor, de ígérték azt, hogy esmét várják oda rövid-nap. A porok szinte elfogyott volt a kastélyban immár, de mégis jó, hogy amazok nem vették eszekbe, mert el nem hagyták volna. Egyszer Ebesfalváról por venni csak itt dobbanának, s beszélék a dolgot, mint jártak a megyesiekkel. Itt a mi a kalmároknál holmi por lőn, azt mind megvevék. Én is Brassóból akkor jöttem vala meg, s hoztam vala, s azt is megvevék töllem is — egy szappanyozó tekenővel vala. Mondák az ebesfalviak: «hogy immár jönének el bár, bizvást elvárják őket.»

Az ebesfalvi harc után pedig mely nagy szarvat emelt volt még a százság is, csuda dolog. Csak hamar jó puskás nép ugyan sok gyült volt egybe, azt tudták, hogy avál a bennmaradt haddal ők feljül fordulhatnak a magyaron. A Bocskai dolgát oda fenn mint vagyon, avagy nem tudták, vagy nem is hitték hogy való, avagy azt hitték, hogy ötet is meg fogják ez alatt nyomni — alább bizony soha nem hagyták a dolgot. Hanem hogy őszszel bėjöve Bocskai, úgy hívék el hogy való.

Mi is itt noha az hadak és ágyuk voltak itt a piacon, de mind éjjel-nappal féltünk igen töllök; az had is felrezzent éjjel is néha, és minden hadak felültek, s mi is a kastélyban helyünkre állottunk. Az ebesfalvi vagy az holdvilági triumphusok után pedig, hogy Gyulafit megverék, annál inkább szivet vettek vala. Egyszer csak meghozák, hogy erőssen készülnek, hogy ide a kastélyunkra jőjjenek lövő-szerszámmal. Egy vasárnap viradólag érkezék az a hír, és legottan megbódula a nép — nem tudjuk hova legyünk. No Borsos Tamás megriaszkozik, és az biró — az apám Nagy Szabó János, hasonlóképpen a praedicatio után mindjárt a kastély falait az ácsokkal bérleni kezdik nagy cserefákkal belöll, és tölteni földdel. Minden ember: biróné, polgárné, papné, pap, biró s polgár, nagy és kicsid, a ki életét szerette minden ember, a miglen megkészüle, csak hozzája nyult akkor. Egyéb állapottal is igen készültünk mint olyan dologhoz mindennel; éjjel-nappal számtalan követ hordánk bé rakásra, hajigálni, és csak reája ajánlók magunkat Istenben

bizván és reménkedvén. És mindjárt kémekeket bocsáttánk egy-néhány rendbélit. Egyszer egyik meghozá, hogy megindul-tanak és Pocstelkénél jönnek mind gyalog német és mind rácz és azokkal számtalan puskás százok, de nincsen még lövészerszám véllek. Esmét másik követ azt hozá: hogy Bogácsnál jönnek az elei. Immár gondolhatod: mit kellett csinálnunk olyan állapotban? No mégis hogy egyesek voltunk. Istennek könyörögtünk és kiki helybe, az hova rendelve volt, ott állott. Már csak a nyargalót néztük, hogy láthassuk! A Géra felé is vigyáztunk, gondoltuk azt: hogy talám a Nyárad mellett menyen fel, és csak a Géra felöll hirtelen akar ellepni bennün- ket. Mind így gondolkodtunk a dolog felöll. Felkiáltották vala pedig tanács végzéséből ugyan: «hogy ha valaki az elfutás felöll csak emlékeznek is, avagy el akarna futni, tehát azt mindjárt levágják s marhájából sákmányt vessenek.»

Mikoron már így inter spem et metum vélekedésben volnánk, tehát egy szegény legény érkezik Medgyes felöll, a ki innent ment volt azelőtt való nap oda; de a csak látta a rezgelődést itt akkor, de nem tudta mire való dolog légyen az a dolog. Ezt találták volt a Rácz György hada és kérdik: «Honnan jössz te, s ki szolgája vagy?» S mond az: «Én szegény legény vagyok, Vásárhelyről jövök s ide Medgyesre menyek vala.» Esmét kérdik azok: «Mit csinálnak a vásárhelyi várban, hallottad é?» S monda a szegény legény: «Én nem tudom kitől félnek s kit várnak, de bizony jó kedvvel várják; mostan nagy cserefákkal bérlik a vár falát bēfelöll és keményen töltik földel.» Amazok esmét: «Vagynak é benne valamennyin?» Emez úgy mond: «Láttam tennap, hogy öt száz puskás mene beléje, választott jók.» «Hát lovast láttál é?» «Lovas is vagy ötszáz jó lovasok, de mostan ezer lovas székeltyt várnak és ezer gyalogot; Magyar-országból is minden órában Bocskaitól sok népet várnak.» Esmét amazok: «Öreg lövő-szerszámok vagyon é?» S mond: «Láték egyet, hogy a kapuban igazgatnak vala, kit Görgényből hoztanak s többért mentenek esmét, de eddig elérkeztek velek.»

Mikor így ten tudakozódnának, tehát a német gyalog elő-érkezik és a dolgot kérdi: mit mond a legény? S megmondják. És azok a kapitányra mennek s mondják, hogy az ő hópénzek oda vagyon három hónapja, és ha a hópénz meg nem lészen, mi el nem menyünk, hanem megtérünk. A kapitányok biz- tatja azzal, hogy Vásárhelyt megadja nékik mind a három hó- pénzt, csak ott emberkedjenek; de amazok csak azt mondják: hogy nékik nem törvények, hogy vár alá pénz nélkül men-

jenek. És evel a német gyalog megtér Medgyesbe. Ezt a ráczok és a szászok megértik, és csak el nem merének jöni a német gyalog nélkül.

Igy tartá meg Isten városunkat és várunkat az ellenségtől, áldott az ő szent neve érette! Másodnapra kelve menten érkezek a hír, hogy Gyulafi László megholt. Ide bé feküdt a székelyek között.

Érkezek ottan Szakmárból igen szép készüllettel egy csoport had — több volt száz lovasnál — Gyulafi mellé, és csak által méne városunkon; és Bogáti János, aki Görgényt birja vala, az lön Gyulafi helyett, és eljőve és minden hadakat kezde öszszegyűjteni, Ujvárból öreg ágyukat hozatni, hogy Medgyest megszállja és megvegye. Mi is bezzeg immár megbizakodánk ezt hallván és látván. A medgyesi hadak pedig bévonák az orrokat egyelsőbbben. De egykor meghallok, hogy Segesváriba költöztenek mind, amott nem bizták magokat. Bogáti azért reászalla Segesváratt Rácz Györgyre és a német kapitányra, és megtöreté a falát nagy darab helyen. Medgyest pedig megadák és abba négyszáz székelyt küldenek és bébocsátták; de egynéhány nap mulván, a ki el nem szaladhata benne, és a falan ki nem teheté a harisnyát, azt levágják — a jó borért így járanak.

Ezalatt Segesvár alatt igen szép vitéz játékok esnek vala minden nap, semmit sem tartnak vala a várbeliek senkitől; török s tatár segítség is érkezik oda, de ez is semmi lön. Az egyik ágyunak — a ki nagyobb vala — a tengelye eltörék és aval nem löhetének többet. Mikor immár ostromlani készülnének, hogy a várat ostromolják, érkezek a Bocskai levele: «hogy a várívásnak hagyjanak békét, addig meg ne ostromolják; mert jövő-útban vagyok, s hadd lássa ő maga először, mint kellek lenni a dolognak; ha meg nem lehet a békesség, tehát osztán gondja léssen reája.»

Megszünének a vártól és frigy lön közöttük, és ez alatt elérkezik Bocskai is s Medgyesbe szálla. És azt látván osztán a szászság, lesüté bezzeg a fejét, látván a Bocskai állapotját és a jancsárt véle lenni s a magyarországi nagy urakat. Mert Korponánál a török egy koronát is adott volt immár néki — mely korona a rácz királyé volt, úgy hallottam, — és ugyan meg is lött volt a koronázás imigy-amugy, tóvel-hegygyel. De az a koronázat a pogánytól csak olyan dolog, mint ha az ördög szentelne az Istennek papot. Mindazáltal ugyan István királynak hívják vala Bocskait. No ezt abba hagyom. Hanem menten emberét küldi Bocskai Segesváriba és egyéb helyekre is az hol

németek valának: hogy ha akarják é a békességet vagy nem? Amazok reá hajlának a békességre, de úgy, hogy bántások ne legyen, hanem békével elbocsássák őket hazájokba, akik ki akarnak menni; s a ki pedig benn akar maradni, az is szabados legyen. Ez is megengedtetik nékiek. És oda hivatá őket Bocskai Medgyesbe mindenünnen, és egyes rendbe jancsárt állatott, a másik rendbe szembe véllek német gyalogot és úgy lötetett véllek verset. A békesség azért meglön, és a német az országból kiméne, de a rácok nem tudom, ha kimentek-é vagy benn maradtanak?

Itt benn Bocskai semmit nem mulathata. Oka mi lön? nem tudom. A mit pedig Kassán ígért vala a mi kastélyunk privilégiumáról és a segítségről, nem tudom mi lön az oka, de csak semmiben mulék ez uttal, a Bethlen Gábor fejedelemségéig, hanem akkor osztán mint szerzettünk tölle erőss és jó privilegiumot, akkoron az. is megiratik, ha Isten reá segít.

Az oda ki való dolgaihoz Bocskainak én szollani nem igen tudok. A ki arról tudni akar valamit, az lássa ha az Indiciumban mit talál, vagy másutt. Én nem látom, hogy semmi históriát irtanak volna rolla sehol.